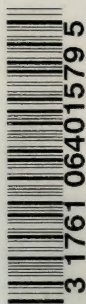

ЕЛИСЕЙ КАРПЕНКО

[illegible]олині с[illegible]

ДРАМА

ЄЛИСЕЙ КАРПЕНКО

В ДОЛИНІ СЛІЗ

ДРАМА

ВІДЕНЬ — 1921 — КИЇВ

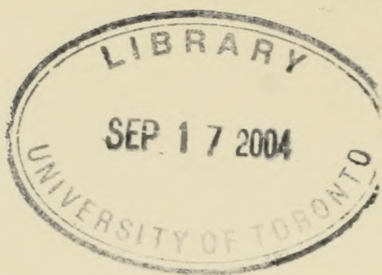

Вперше друковано в нюйорських
„Українських Щоденних Вістях“
ч. ч. 1—19, 1921 р.

ВИДАВНИЦТВО ТЕАТР
ДРУКАРНЯ „АДРІЯ“, ТОВ. З ОБ. ПОР., ВІДЕНЬ II.

Т А Т О

М А М А

І Р А

М И Р О

Т О С Ь

М У М А

М Е К И Т

Людьми родились люди ці, а за роки: зубата правда старого ладу і нужа життя — позаїдали їх в огризки од людей. Лиця їм бліді, майже без крови, худі.

I.

Тато і Тось

Тато. ...За чужою роботою спочивку не мали. (Тось у тон Татової мови мугиче щось — тихе, пориваюче, скорбне). Все заробляли, все дбали про ваше, діти, щастя. І от... вигнать би якось нам оту кляту незгоду, що марою окублилась між нами... рай у нашій хаті певно настав би.

Тось. (Рівно) Мені дуже болить, коли Іра бє мене...

Тато. (З болем серця голубить Тося. Мама входить). Кажу я, Мамо, тут Тосеві, що ми отих десять тисяч, які має одписати йому моя сестра, — віддамо нашим старшим.

Мама. Куплена за гроші добрість, Тату...

Тато. Я знаю. Але-ж...

Мама. Впевняймо якось так їх... (Пошепки) Вчора він зовсім Богу не молився.

Тато. (Приголомшено). От бач... Боже наш! — не покарай його нерозсудливого!

Мама. Лобурем якимсь устав був од столу і таким і спати пішов...

Тато. Може на ньому вже нема і Роспятого за нас? (Тось опинився в кутку. Безцільно дивиться перед себе, мугиче — тихе, пориваюче, скорбне). Мамо... довідатись якось про це треба. І коли Він святий ще є на ньому, то збіраймось з усіма силами і рятуймо його. Бо нащо йому бути без Роспятого на шиї, без Бога? Нам, батькам такого, пощо нам тоді жити? Що скажуть люди? А Бог?... Мекитові Він язика повернув, а нам за такого сина поодбірає Він їх зовсім. Ніякого притулку на тому світі не дасть нам у себе... Коли він прийде, то ти якось пошарь у нього на грудях.

Мама. Щоб нам гірше не наробити...

Тато. Ти отак (тремтючими руками водить Мамі по шиї, по грудях). Обережно. З ласкою мами... І йому й у голову не прийде...

Мама. Та-ак. Але як підійти до нього, до третьої грізної тучі зза гори? Роки цілі ми-ж з ними, як з чужими, здалеку все...

Тато. Отак... (Шарить руками в Мами по грудях). Ось Він у тебе, під руками чую... Отак і в нього можна. Обняти, близенько пригорнутись. (Замовк. Дивиться на Маму. Рівно). Мамо... а коли вони обоє без Нього в пазухах? (Коротка мовчанка).

Мама. (Нерухаючись). Я не знаю...

Тато. (Рівно). Повбивати їх мабуть легше нам буде ніж лишити такими, без Бога... Та ні! Ні, Мамо!... Вони ще з Ним... Бо як-же їх носила б земля без Нього Милосердного?... Отак (водить у Мами по грудях руками). Довідаємось... Умремо за їх таких, з Богом у пазусі. Не вмремо, власне... Я хочу тільки сказати, що... ми люди прості, а вони вчені в нас... І захотіла б їхня доля од нас ради їх таких, з Богом...

Мама. Нічого в нас уже нема, життя ми своє для них оддали...

Тато. Та-ак... Але я ще й умру за них — чесних, хороших, з Богом, зі святою вірою — в Нього, в людей... Не вмру цеб-то, а вмер би... Отже так, Мамусю. (Цілує її в голову). Вони зараз прийдуть...

Мама. Мені боязко...

Тато. Еге... Вчені вони в нас. Та ми ось... Давай не думати про це... А перехрестімось (хрестяться)... Якось воно вже збіжиться. Не зла ж, а добра ми хочемо... (Дивиться на годинник). Вони йдуть уже... (Цілує Маму в голову і хрестить її). Тосю... (Взяв його за руку. Ідуть. На порозі.) Нехай щастить — нам, тобі...

Мама. (Взяла Тата за руку). Слухай...

Тато. Завтра, Мамо, може пізно вже бути... Я теж зараз вернуся... (Пішов, з Тосем. Мама готує на столі до обіду. Мовчанка. Годинник ударив пів на третю. Хвиля).

Миро. (Входить). Куди, то його повели? (Запалими очима він дивиться більш у землю. Уста йому зімкнуті. Говорить коротко. Мова його нагадує тарабанення в шибку о півночі. Волосся легко скуйовджене. На спині од праці почав уже горб рости. Рухи важкі, короткі, дражливі. Загризену нужою життя і зацьковану людьми звірину в ньому можна вже примітити — але живу і з усіма зубами ще.)

Мама. Купувати сопілку...

Іра. (Входить). То ще на стонадцятий показ ідіота повели? Знає його й так увесь город. А через нього знають і нас. І те-ж... дивляться й на нас мов на дурнів. Та й мають рацію. (Шпурнула на канапу капелюха) Чим я можу їх запевнити, що я до завтрього не здурію... Однієї ж ми з ним крови, одних же батьків... (Мовчанка.)

Мама. Сідайте. (Діти посідали. Обідають. Мама стоїть біля шахви. В тон мовчанці.) І доки ви, діти, його ненавидітимете? Та й защо — невже тільки за те, що він нещасний?

Іра. Він поміха наша.

Миро. Нашої карєри.

Іра. Недоля, злидні, ярмо він наше. (Мовчанка.)

Мама. А подумайте, що він же теж людина...

Іра. Зайва. (Мовчать.)

Мама. Він...

Іра. Ми через нього все своє життя киснутимемо в чорнилі. Не треба його. Геть з ним з нашого шляху...

Мама. (Рівно.) Куди?

Іра. Пропав, щоб і слід по ньому... (Коротка мовчанка.)

Миро. З мосту он. Сторч головою. На віки... (Мама наче застигла. Дивиться. Мовчанка. Миро кинув обідати. Перейшов до другого столу. Риється в паперах. Іра обідає. Мама рушила йти. В ході їй майже ніяких рухів. Вийшла.)

Іра. (По хвилі.) Чого ти кинув цей димом засмажений обід?

Миро. Наївся.

Іра. Вороги наші наїдались би ще так. (Ходить. Мовчанка. Миро встромивсь у папери. Рухаються йому якось одні тільки руки). Вчора говорила зі мною Мума. (Стала. Мовчить). Ти слухаєш?

Миро. Говори.

Іра. У Ребо вона буває. (Мовчить).

Миро. Я слухаю.

Іра. (Глухо, істерично). У-у-у, ха-а... (Втиснула в сціплені кулаки підборіддя. Повищала. Мовчить).

Миро. (Повернувся. Дивиться. Підходить до Іри. Взяв її за лікоть). Що?

Іра. (Не рухаючись). Ребо гуляти зі мною хоче... (Мовчать).

Миро. Мума?...

Іра. Вчора.

Миро. Щож ти їй?

Іра. Втекла од неї.

Миро. (Цілує Іру в голову). Живемо ми не десь в пустелі, серед людей ми є. Бідні з ніг до голови, безправні, безсилі...

Іра. Тьфу! Тьфу! — людям це твоїм. Не зза них утекла я од неї. Бо що вони для нас, коли ми живем у прикуску. Не боюсь я їх. З первини мабуть я од неї... Вдруге не знаю, що буде.

Миро. Ось такі, сіренькі людинята ми, а все-ж... хоч і спід лоба, дивитись у вічі людям ми тепер ще можемо. Бо чисту совість і честь маємо. А продамо ці свої єдині скарби за гроші — н е м а н а с т о д і. Не все те вільно чинити нам, наймитам життя, що виробляють у йому хазяїни його. Ребо про людське око зразковий муж своєї жінки, стовп громадянства, взірець моралі, — а справді?... Попадеться до нього якась чорнобрива робітниця, то вжс вона його... Одну з них оддав заміж, з „приданим" вище носа. Посаженим татом був у неї. „Зятя", з грамотного робітника — зробив підрахмайстром. Все так по людські, „чисто". „Підрахмайстрові" з лоба лізуть очі від усього, „посажена" ховається від людей, а названий її „батько", т а т о ї ї с и н а — як і не він наче. Він пан життя. Йому все можна. А нам, наймитам... (Міцно обняв Іру). У яму нас, чобітьми в зуби нам за таке.

Іра. (Щиро, по-дитячому). В мене нема в чім на проспект вибігти. Один і той-же капелюх — весною, літом, в осени, зімою. З сукенки коліна лізуть, з черевиків пальці. На руках мозолі наче в якоїсь чорноробухи... Солодкого хочеться. Життя...

Миро. Не в Ребо тільки. Від нього втікати світ за очі тобі прийдеться. А за тобою й мені, од свого щастя. Не сьогодня завтра я наречений доньки нашого патрона...

Іра. В неї ніс такою люлькою... (Задирає пальцями носа).

Миро. (Одводить од носа їй руку). Вона негарна. І може я її й не кохаю. Але, сестро, життя у „накладку" я так же хочу. І ось, коли я стану зятем такого пана, то я за його допомогою — з огризеного нужою життя наймита його — хазяїном його стану.

Іра. (Щиро). Ляковані черевики мені купиш, капелюха...

Миро. (З кривою посмішкою). А якже...

Іра. (Обняла Миро за шию). За якогось полковника заміж мене...

Миро. А якже...

Іра. То женись иди...

Миро. Оженюсь. Але — коли ти послухаєш Муму, то не бачити мені мого щастя і в плечі. В нього скажуть сестра он „така“. Та чого тільки не почнуть. Не можна з хати буде вийти...

Іра. Я не послухаю. Хорошою останусь...

Миро. От... (Гладить її по голові. Дійшов руками до лиць. Держить її за них). Ти за охвицера.

Іра. На коні, з шпорами. Не од якоїсь кривоногої інфантерії.

Миро. А вже ж. За бравого такого.

Іра. Що тільки з цими мозолями?

Миро. Вони позлазять.

Іра. Купити якоїсь гострої масти на них...

Миро. Купимо. Поможи мені трохи. (Дає їй папери). Відціля починай. (Посідали. Працюють).

Іра. Нащо ти цю прокляту роботу ще до дому тягнеш? За роки вона так мені осточортіла, що бррр!... (Коротка мовчанка). День у день кульгали наші дні в тій палаті, як кривоногі здохляки... Одні й тіж люди все. І теж як і дні в ній — наші, їхні — кульгаючі, безбарвні, закляті...

Миро. (Крізь зуби). Мовчи. (Згорбився. Пише. Мовчанка).

Іра. (Машинально). За те, що я тобі зараз допомагаю — купиш мені капелюхову шпильку з самоцвітами, двадцять пять копійок...

Миро. Куплю. (Мовчанка). Од тітки повинна б уже одповідь бути. Написав я їй, що її тисячі ідіотові ні до чого. Нам щоб вона їх, написав я їй...

Іра. А як вона відкаже.

Миро. (Заворушився). Не сміє. Ідіот щасливий і так. А ми... ми!... Мазнули нам життям по губах не для того, аби ми його тільки понюхали... Зазнати ми його мусимо. (Згорбився над працею. Мовчанка. Шкряботіння пер). Вона наша тітка... Не сміє... Мусить...

(Мума — у дверях. В одній руці їй цуценя. В другій латаний кошик. Одягнута в чужі недоноски. Іра підвелась. Дивляться одна на одну. Іра торкнула Миро. Він повернувся).

Мума. (Показує на стіл). Маєте може маслачки, то дайте погризти їх моєму чортику.

Миро. В нас на столі лише по двадцятім бувають кісточки.

Мума. То дозвольте хоч крихти позбірати. (Збірає на столі крихти). На. Славне собачення. Тільки все б йому їсти. (До цуценяти). А здихати, в рові?.. Одірвали були його од мами сліпим ще й у рів... у глибокий з головою. Вбити падлюки не одважились, а живим у зуби голодної смерти зуміли... Я проходила поуз, вчула його ридання... Тепер ось... Погляньте які в нього очі.

Миро. В людини наче...

Мума. Хе-ха-а!... Паничику!... В людей очі п'яні, масні, загарбливі, лукаві!... А торкніть мене. (Ґра бере й за рукав. Цуценя загарчало, загавкало). Ха-ха.. Маєте?... На вовка кинеться за мене.. (Ховає цуценя до кошика. Бубонить.) Починає тільки стерво на псів задивлятись... (Коротко трясе кошиком). Убю...

Миро. А самі ви з за-молоду?...

Мума. (Коротко). Я не задивлялась... Мені одна крівава бойня за „батьківщину", впхнула була до винайманого кутка тата мого, тут з хрестиками, а тут без обох рук... А Ребо за мою кріваву працю що мені платили? Аби я тільки з голоду не здохла? А жити хотілось: мені, безрукому... Ну й мусіли — я гандлювати своїми „добрами", а тато мовчати. Боліло нам... Запалити світ хотілось, а от... мусили. Розчавив тато був тільки двом котам голови. Дав їм по них підбором і вже. Згодом жалів, плакав за ними...

Миро. Ви кажуть, як і чоловіка вже мали...

Мума. (Швидко.) А якже? Йому в люди, в механіки хотілось вилізти... І він мене до всіх „старших" на ніч, ночувати з ними водив. Було нам і пощастило... Отаке, манюнє мали... „Механіка" мого потім роздавило. Маленьке... День і ніч я заробляла, щоб його врятувати, і ні.. вмерло воно... (Ворушиться.) Нелюдські для людей порядки довели мене до такого... Та й я їх... Го-го... (Коротко потрясає кошиком.) Під стояни старого світу пороху вже підсипано... Ой же, як і жахне!.. В долинах і всюди, як удень буде видно. Заживемо ще... Паліїв от тільки... Є тут один підрахмайстер, в нього є жінка... двоє. Нагострені за для себе самого старим життям — багнети, живі свідки „доброго його ладу", огневі віхті... Гой-гой! — скільки нас таких... Але ще треба. Отак щоб — пфа! — всіх, що прикрились Богом і одурили рід людський.

Іра. То це ви й мене?...

Мума. В тебе он з черевиків пальці полізуть. Нові треба...

Миро. Не піде вона дівочим соромом на черевики заробляти. В нас будуть свої тисячі...

Мума. (Трусить кошиком.) Сиди там... (До Іри.) Багато зараз до міста нового війська вступило. Охвицери в ньому такі морданьчики. А коні під ними — копитами землі не дістають...

Іра. З черевиків мені й справді полізуть пальці...

Миро. Хочете шматок хліба... Не білий він тільки.

Мума. З кровю? (Взяла від Миро хліб. Вкинула до кошика.)

Іра. Цуценя ж там?...

Тато. (У дверях. Дивиться на Муму. Рівно.) Окравець хліба хочете? (Іде до столу.)

Мума. Вже мені дали.

Тато. То з Богом. (Показує на двері. Мума йде.) Порогу мого прошу більш не переступати. (Мума в дверях; ворушиться. Вийшла. Тато зачинив за нею двері. Тривожно.) По що її внесло сюди?

Миро. Шматок хліба ми їй дали.

Тато. (Ірі.) Це голий сором поганих. Хижак роспусти, що бродить по нашій долині і хапає (взяв Іру за руку) отаких... Випиває вам з серця спрагу до правди, з душі душу, з очей чистоту смілости... Ви сліпнете... Збиваєтесь з дороги... В безодню бруду падаєте... Обминаймо її... Своїх одвічних віх тримаймося, розставлених на шляху життя по веленню самого Бога — кращими людьми людства.

Миро. А вона каже...

Тато. Їй крови треба, жити з чогось...

Миро. З своїми силами збірається. Побільше свідків хоче проти злочинів заподіяних людству панами світу... (Мовчать).

Тато. (Тихо). Що знаємо ми, старі, про неї, того не знаєте ви... Та й знати вам не годиться. Сором один... І не говорім про неї більше. (Хреститься). Трьома вітрами круга світу хай несе її од нас... Тобі лист ось є. (Миро взяв у Тата листа. Читає. Тато Ірі). За тебе вчора Павчини батьки питали.

Іра. (Насторочено). Що?

Тато. Сватають.

Іра. Рівнялася жаба з волом...

Тато. Він дуже добрий токарь.

Іра. А я до ґімназії ходила зовсім не для того, щоб якоюсь там токарихою стати.

Тато. Поштивий...

Іра. Невчений. Дурень...

Тато. А сам механік з ним за ручку...

Іра. А я чути про нього замазаного не хочу.

Миро. (Терпко мне в руці прочитаного листа). Чому? Стягатимеш з нього проолієну одежу...

Іра. (Затуляє пальцями носа). Пфуй!

Миро. В свекрухи навчишся жареною рибою торгувати.

Іра. Пфуй!

Миро. Ресторацію, обжорку відчините.

Іра. Пфуй! Пфуй!...

Тато. Та добре... Люди спитали тільки.

Миро. Може ви й мені знайшли вже яку судомойочку, га? (Впявся в Тата очима).

Тато. (Рівно). Н... нема.

Миро. А може, — скажіть, порадуйте?

Тато. Нема. (Мовчать. Дивляться).

Миро. Ух! Ви ж... Ви! Чому краще не подавили нас маленькими? Вчили нащо? Не довчили чому? Якому чортові на радість мазнули нам тільки по губах справжнім життям?

Тато. (Машинально). Людьми хотілось вас бачити.

Миро. А що вийшло? — від одних утекли, других не можемо догнати.

Іра. Покинутими собаками в ярмарку наче остались.

Тато. (Іде до порогу). Не хватило в нас з Мамою більше сили. Вчили поки могли...

Миро. У вас багата сестра є...

Тато. (В куточку). То ви напишіть їй.

Миро. Писали... Маємо... Нате... (Тиче Татові комняхом листа). Їжте... Дулю з маком ... (Комнях паперу впав до долу).

Іра. Од неї? (Підняла листа. Читає):

...„Вам, з Ірою? — Ні. Ви здорові. І коли не так здобути, то зможете й викувати собі щастя. А Тось: він хворий, нещасний. Далі ти запитуєш, кому б я свої тисячі тоді, коли б Тося не було... Звісно вам би з Ірою. Тільки ж і рідні. Але ж він є і єсть. Хворий, нещасний. А з такими грошима і він буде щасливий. Не мої вже, а його, Тосеви ці тисячі. І прошу вас

більше не питати в мене за них. Нема в мене їх. Не мої вони, а Тосеви, Тосеви. Забудьте. Не згадуйте"... (Коротка мовчанка).

Миро. Писати? (Тато мовчить. Лупає очима. Миро рушив іти. Ходить. Став перед Татом). Він отаким каменем ліг на нашім шляху.

Тато. Хто?

Миро. Ідіот. (Йому в тон бубонять — Іра, Тато).

Іра. На шляху до нашої долі.

Миро. Поможіть ...

Тато. Що?

Миро. Зіпхнути його з шляху до щастя.

Тато. Як?

Миро. (Заворушився. Никає. Бубонить). Через нього в моїх петлицях ніодної зірки й досі. Колеґи: той бальок улаштує для нашого найстаршого, той на сімейну вечерю запросить... Полазять, погнуться біля нього. І їм наче з неба — зірка за зіркою в петлиці. А ми з сестрою скільки не кландали, то завжди одно від нього чули: „Ет, ідіот у вас... Не зношу я потвор, та ще в образі людини"... Замаха руками, зажмурить баньки та й тікає од тебе, як од потвори, дурня... Провалитись хочеться в той мент.

Тато. (Показує на годинника). Ви он опізнитесь ...

Миро. Однаково.

Іра. Одні в чорта роги — одними й наколе.

Миро. Йому десять тисяч! Щасливому й без них. Зайвому на світі ...

Іра. Недолі, злидням нашим ...

Миро. А ми — (взяв Іру за руку) — змучені працею, виквашені в чорнилі ... Увесь світ може гукнути, що нас усього двоє по самих нещасних.

Іра. А з приданим у пять тисяч я б за охвицера ...

Миро. А я з такими грошима вже завтра зять нашого найстаршого.

Тато. Певно ...

Миро. От-же й скажіть ... (Замовк. Никає).

Тато. Що?

Миро. (Опинивсь у кутку). Хто вам дорогший — ми, двоє разом, з своєю долею, щастям, — чи він, зайвий на світі?

Тато. Я не розумію.

Миро. (Коротко). Ви повинні його десь діти.

Тато. Кого?

Миро. Тося. (Понура мовчанка).

Тато. Скажіть . . . (Опинився біля Миро. Хапко і незграбно шукає в нього на грудях). Порайте . . .

Іра. Де взяли, там і діньте . . . (Ніхто нічого. Ходять. Ворушаться. Кроків їхньої ходи майже не чути).

Тато. (Глянув на годинника). Ви повинні на службі вже бути.

Миро. Ми питаємо, радимось з вами — хто: ми, він?

Тато. А той . . . (Іде до Миро. Миро пішов по кімнаті). Десь певно там і начальник уже прийшов, а вас нема...

Миро. Ми питаємо . . .

Тато. (З принишклим криком душі). Хороші, тройко мої . . .

Миро. Хто?

Іра. Скажіть.

Тато. (Рушив іти. Ходить). Купив я йому зараз нову сопілку. Вертались. Дійшли до палацу княгині. Грають — чуємо. Тось зупинився. Слухає. Роззявив рота . . . Підносить сопілку до нього. Забігав по ній пальцями і в нього вже те, що й у палаці — болюче, скробне щось. Зупинялись прохожі, слухали. Тось їх не бачив . . . Не хотів до дому йти. Кусав мені руки. Плакав, мучився, страждав . . . Рвався, щоб слухати, жити . . . А ви кажете зайвий на світі . . . (У дверях, зявилась, замаячила Мума. Тато глухо, переляканo.) А-а . . . (Незграбно випихає Муму геть. Ворушаться. Мимрять. Зникли. Мовчанка. Миро ходить).

Іра. Пів на четверту вже . . .

Тато. (Входить. Опинився біля Миро. Хапко, розгублено шукає в нього на грудях, в пазусі. Щось бубонить. Знайшов хреста. З якоюсь напівбожевільною радістю цілує його). Гаразд . . . його не буде, нема . . . (Ховає до пазухи Миро хреста назад). Ви тільки, двоє. В обіймах долі . . . Одягайтесь. Ідіть. Ось капелюх . . . Га-га . . . (Натягає Ірі на голову капелюха). Ось так, з вухами . . . Вітер на дворі . . . (Іра обняла Тата обома руками за шию. Мент. Тиша). Ідіть . . . (Біля порогу, ледви чутно). Казатиме щось найстарший, то ви змовчте, не сперечайтесь. (Одчинив двері. Чутно сопілку. Іра і Миро вийшли. Тато береться за стіни, за речі — іде. Дійшов до столу. Сів. Мовчить. Мама. Тато без рухів, махає тільки рукою їй, щоб вона йшла до нього. Піймав її за руки). — Є . . .

Мама. Що?

Тато. За нас Роспятий, у Миро в пазусі . . . Я, поліз і знайшов. (Радіють. Не знають, що їм робити. Беруть одно другого за голови, за лиця. Обімаються наче. Ворушаться).

Послужити їм тепер тільки ... Готуй нам з Тосем щось у дорогу.

Мама. Куди?

Тато. Поїдемо. Впадемо у ноги їй і проситимем, щоб вона їм ті тисячі ... (Гра на сопілці все ближчає).

Мама. Вони хотять, щоб його з мосту ...

Тато. Ні ... Іра вийде за охвицера, Миро зятем їхнього найстаршого стане і Тось їм нічого тоді ... (Тось — входить. Грає).

Мекит. (*У дверях. З шматками мотуза в руці*). Шукайте гривеника. На нову верьовку до колодязя. Ніяк вам їх н-е настачиш. По живому їсте, без соли. (Тато й Мама копійками вишукують по кишенях гривеника. Мекит наглядів в одвірках вилізлого гвіздка — забиває його ціпком. Тось грає).

II.

(Празниковий настрій, перевитий тремтючим острахом надій, чеканням. Миро вияснює на тужурці ґудзики. У вікна заглядає осінній надвечір — мовчазний, скорбний. Тиша. Хвиля).

Мама. (Вносить пару гнутих стільців).

Миро. Позичили? (Бере від Мами стільці). Питалися хто буде в нас?

Мама. Вірити не схотіли.

Миро. Авже-ж . . . (Розставляє стільці). В усіх людей нині звичайна собі неділя, а в нас якийсь перший великдень у нашому життю. На столі ось . . . Отак, вперше з роду наїмося. Покуштуймо. (Взяв до рук плитку шоколаду. Розгорнув).

Мама. Нічого?

Миро. Один папір. (Бере до рук другу плитку).

Мама. Це продають так?

Миро. (Розгортає). І тут . . . Ночував та рано рушив. Іра це . . . Іро!

Іра. (В кухні десь). Іду. (Входить. Миро показує їй папірці). То не я . . . (Швидко повернулась, щоб іти геть).

Миро. (Піймав її за руку). А хто?

Іра. Миша може . . . (Мамі). А ви не дивіться на мене так. (Повисла в Мами на шиї). Вчора то було, а сьогодня . . .

Миро. Підожди . . .

Іра. . . . Руками я ще не доторкувалась. Кортить так, що аж-аж! А я ні . . . Нате ось мене хоч найближче до всього. (Опинилась біля столу. Стоїть). Ні . . . Не хочу. На що? Сьогодня в нас усе є . . . (Мамі). Щеб от вас — підпудрити, підкучерявити . . .

Мама. (Поглядає на Миро). Не вигадуй . . .

Миро. Скажи, що ти думала, коли підкладала їх? (Показує папірці).

Іра. Нічого мабудь. Мені так хотілось . . . І я гадала всього півплиточки . . . А почула й зрузуміла, що я їх дві

зласувала — тільки тоді, коли в останнє по них облизалась.

Миро. Щоб же гості на це?

Іра. Та вже ж тепер нічого . . . Порайте чим ось пучки обмити. Черевики в мене бачете які. Це сама я їх, лаком.

Мама. А через три дні боса підеш.

Миро. Старі вони в тебе і не під лак, зїсть він їх.

Іра. Твоя наречена прийде певно в лякованих, а я . . . в порваних. У такий день, коли ясніще світить он сонечко. Згорять, розлізуться? Нехай. Тато од тітки приїдуть, то миж нові купимо. Чим? (Розтепірює одну руку до Мами, другу до Миро).

Мама. Піском попробуй.

Іра. Терла . . . Купім білі рукавички на них.

Миро. Нема в нас більш грошей.

Іра. А ще Татове пальто . . .

Мама. Оханися! Миро, — не смійте.

Миро. Гаразд.

Іра. А як же з такими пальцями?. Та й ще . . . Живих би квіток на стіл. Мороженого на закуску. Не хтось же до вас прийде, а сам пан життя. Сватом вашим буде, коли зуміємо приняти. Цеж наче прямо з ясного неба — бабах і тут. В неї один капелюх чого показує . . .

Миро. (Мамі). Вони одягнуті з голки поприходять, а в мене вітром шите, ним і підбите. Світиться, лізе . . . (Мимоволі продер на спині тужурки дірку. Простромив крізь неї пальця. Коротко шпурнув тужурку на канапу. Ходить. Мама взяла тужурку, моняє коло дірки),

Мама. (Ірі). Давай голку . . . (Іра шукає).

Миро. Ви для мого весілля складали срібненькі пятачки . . . Позичте.

Мама. Тато забрав у мене на дорогу їх. (Миро пішов, ходить. Мама з Ірою зашивають. Коротка мовчанка).

Іра. Ви бачали, що під сусідньою стріхою пташина більш не плаче.

Миро. Випустили?

Іра. Я. Дала поганим людям пів карбованця і вони випустили її. Всі минулі роки мені здавалось, що то вона співала все, а нині серцем я вчула . . .

Миро. Чуєте, як мало треба щастя вашим поганим дітям, аби вони в вас добрими, гарними стали. Ще воно в вас за ворітьми десь, а вона вже . . .

Мама. Я знаю . . . Злидні то все мабудь . . .

Іра. Від нині їх у нас не буде вже. Не сваритимуть, неїстимуть вони нас більше.

Миро. Їй серце . . . А мені язик — подовшав мені він наче. Годинами говорив я з моїм майбутнім татом. І хотів було йому тільки натякнути про наші тисячі, а вийшло якось так, що я такого наговорив йому, що він сам — „В неділю, каже, ми прийдемо з донькою до вас у гості“. . . Світ по такому переді мною побільшав, я сам, а всі люди — поменшали. Пішки до дому не схотілось іти, гукнув резинки був. І вже тільки дома пізнав я себе огризеного, коли вбачив на живі очі — димом засмажену юшку, печену картоплю . . .

Іра. Не згадуй! Чути про вчорашнє я не хочу.

Миро. А сьогодня ні перед чим не зупинялось. Ішло. Ближчало. Не давало спокою — вдень, уночі, за працею, в дорозі . . . І що було робити? — готуватись. З останнього тягтися.

Іра. Вже,

Мама. Одягай.

Іра. А приотюжити? (Пішла з тужуркою до кухні).

Миро. Ще-б, нам, Мамо, пару килимів позичити: один на сітну, другий на долівку. Під ноги їм. Я в вашої куми колись їх бачив.

Мама. Ти знею в такій сварці . . .

Миро. (Пише на візітовій картці. Написав). Біжіть. (Читає). „Дорога пані Митродора — я був тоді дурний і необачний. Простіть. Мир нехай буде. Цілую руці. Вас“. . . (У дверях). Може й справді це вжа край нашим злидням, що як щурі . . . (Вийшли. Нікого. Коротка хвиля. Миро і Іра).

Миро. (Одягає тужурку). Мама пішли до Митродори килимів . . .

Іра. Гаразд.

Миро. (Мацає на спині зашите). Як воно тут у чорта?

Іра. Так у вічі, брат, і лізе . . .

Миро. Ховатись, обтирати плечима стіни прийдеться? Клич іди старого. (Майже випхав Іру середніми дверима геть.Сам пішов до бокової кімнати. По хвилі вертається з Татовим теплим пальтом. Поклав його на канапу. Опинився біля столу. Бере з нього дещо до рук. Роздивляється. Нюхає. Хвиля. Іра і Мекит). Миро. Маєте ще одно. (Мекит роздивляється на пальто. Смикає заґудзики. Миро). Ви зубами . . .

Мекит. (Дражливо напіврозззявив рота). Н-ема в мене зубів. Життя повибирало . . . Скільки?

Миро. Пятнадцять.

Мекйт. Ч-отирі.

Іра. Ми так потрібуємо . . . (Мекит повернувсь іти).

Миро. Давайте.

Мекит. (Роздивляється ще на пальто. Одягає його. Воно йому трохи коротче од його пальта).

Миро. Перенесли ви його в руках би, не бачали щоб люди . . .

Мекит. (Вивязує з хустки гроші). Х-оватись? Подумали аби що я вкрав його і зняли щоб. Люди ж тепер такі ст-ерви . . . Живі живих ж-ивцем їдять. Раз, два, три, ч-отирі. (Кладе гроші до руки Миро). Ч-отирі, три, два, один

Миро. Лихви?

Мекит. Що наросте. (Завязує хустку).

Миро. Тобі на рукавички? . . .

Іра. Шістдесят . . .

Мекит. (Показує на стіл). Дожидаєте когось?

Миро. Нашого найстаршого, майбутнього мого тестя.

Мекит. Поздоровляю. (Тиче руку Миро, Ірі). Може й мене п-окличете? Сироту? Що дозволила жити вам у ціх покоях?

Миро. Ми платимо.

Мекит. Всього вісім карбованців. На шляху неначе. Дешевше ніж д-аром.

Миро. Добре. Ми покличемо.

Мекит. Він хоч там і чиновний, а живе теж по чужиж к-утках. А я сам у себе живу. Даю иншим притулок. Один, два, три, ч-отирі, пять, шість, сім, в-ісім . . . повен двір вас у мене. Посоромиться він зі мною за столом, то я й біля порогу н-е злиняю.

Миро. Добре. (Повів геть його. Зникли Іра на дверях. Дожидає. Миро.) Тобі на рукавички . . . (Хоче дати Ірі грошей).

Іра. Ти сам купи мені їх.

Миро. (Надіває картуза). Мамі скажеш, що я на визичення собі костюма — погнав десь грошей діставати. (Іде).

Іра. Щось може останеться, то духів хоч поганеньких... (Миро вийшов. Іра якийсь мент стоїть на порозі. Дивиться на стіл. Іде до нього. Стала). Оцій пляшці по середені більш к сторці. (Переставовляє пляшку). Опельсинки ходіть сюди. Виноград... тобі скрізь добре. Шоколадки... (Простягає до них руки і зараз-же пішла ними доторкатись до инших річей). Вас не візьму й у руки. Ви со-

лодкі відкіль вас не потягти. Дивитись на вас не хочу... (Іде од столу геть. Зі стриманою дитячою роспукою). Мамо, гості, приходьте вже! Не видержу! Так і тягне — їсти, пити.,. (Встромилась лицем у шахву. Стоїть спиною до столу. Мовчить. Швидко повернулась, показує всьому, що на столі — ясика). Ага... Хочеться, а я не доторкнусь ні до чого, носом не понюхаю. Бубки не щипну. Дочекаюсь... (Іде. Опинилась лицем у зеркалі. Береться обома руками за чорного бантика на голові. Витягає його рожками). „Мефістофель"... (Розтягає бантика крильцями). Так — „аероплян" скажуть... (Мама — входить). Позичили?

Мама. З умовою, що покличемо й її посидіти...

Іра. З отаким найстаршим?. (Мент мовчить). Ми його покажемо їй хіба крізь вікно тільки...

Мама. Тоді краще однести їх...

Іра. Вішаймо. Миро її вмовить не приходити. (Бере від Мами килими). Два?

Мама. Під ноги один. (Вішають на стіну килима. Повісили.)

Іра. Лицар на коні? (До лицаря на килимі). Куди їдеш, серце? (Швидко наспівує): „На Вкраїну далеку"... (Обережно переставовляють стола з середини на бік). „Дівчинонько мила, що будеш робити".— Простиляймо. (Простилають килима. Іра голосніше):

„Сухарі із водою, аби серце з тобою"... (Ставляють стола знов на середину, з великою обережностю. Мовчанка Стіл уже на місці. Іра в тон тиші)· Ви чуєте, що ми ходимо, а нас і не чути?

Мама. Килим...

Іра. Мягкий, лоскотний... (Сіла на килимі по-турецьки).

Мама. А де-ж Миро?

Іра. Зараз прийде. Ходіть сюди... Поговоримо з щастям.

Мама. Де ще воно є, а ти голову вже губиш.

Іра. Воно дорогше від голови. Ради нього вмерають, честь оддають...

Мама. І всі вони такі — щасливі без щастя є. Його за неї, за честь, можна віддати, а її за нього — ні. Ми з Татом — треба нам було-б за своє щастя життя оддати — оддали-б ми його, а чести — ні... Захоче хтось нехай ради вашої долі: чести тої, нашої — ні, вмремо краще.

Іра. Так не трапиться... Я багато щастя не хочу: один килим на стіну, другий під ноги. Щоб як іти, а

воно й не чути. А инколи, щоб і посидіти, отак по-турецькому. На рік чотирі шляпи. Багато сукенок. Хорошого мужа. Двох денщиків. Рояль...

Мама. За такого, що з денщиками, без доброго приданого...

Іра. Я маю його,

Мама. Де?

Іра. Тато мені привезуть.

Мама. А як ні?

Іра Привезуть. По пять тисяч... Самі ж ви чули, як вони запевняли...

Мама. (Заворушилась). Я чула... Нехай... (Тягне до себе Іру). Пригорнись до мене... Говорім... Потепліло й мені сьогодня. То так було пусто, холодно, німо в нас...

Іра. Від нині ми з Мирцем будемо вже тільки хорошими...

Мама. На руки хочеться тебе взяти... (Зорушаться. Цілуються. Мама, з якимсь ніяковим розчуленням). Встаньмо. (Повставали). Повищала наче кімната... Кісно в грудях душі... Світ увесь обняти хочеться. А Тата й нема... А він так цього хоче — миру, згоди...

Іра. І я хочу — Тата, Тосіка... Обняти, поцілувати його дурненького...

Мама. Вони приїдуть... (Бере плитку шоколаду) На...

Іра. (Не рухаючись). Я не хочу.

Мама. Бери.

Іра. Я хочу, але Миро...

Мама. (Переломила плитку на двоє). Ми й йому дамо. (Ходять. Їдять шоколад). Світ, кажуть, не завалився ще через те тільки, що в ньому Правда є. Так і в нас — злидні та чвари подавити нас хотіли — і ні. Правда за нас це заступилась... Кров у мені молодшає. Виростають сили... ті, колишні. З якими ми з Татом нічого не боялись, коли в нас усього тільки чотирі руки було...

Іра. Я свій шоколад зїла, а ви й досі...

Мама (Оддає Ірі свій шоколад). А тепер у нас вісім рук... (Боязко трохи). І перестали б ви тільки соромитись того, аби ми з Татом знов узялись — він за клепачку і швецтво, я за корзину...

Іра. А нам скажете в світ за очі? Та й де в світі од вас таких нам сховатися?

Мама. Не кричи...

Іра. Ви за голе серце мене вщипнули... болить. Не

згадуйте... Щастя он з кутків, з росколин, звідусіль уже виглядає, лізе... А ви...

Миро. (Входить. Під новим убранням рухи йому якісь инші стали. В устах дикуватий усміх. Мент ніхто нічого. Дивляться).

Іра. Мамо, хто це?...

Миро. В костюмера на прокат узяв... Не було в мене грошей? — У приятеля позичив. (Ірі). Духи. Рукавички...

Іра. Дякую.

Миро. (Мамі). Бачите, що робить одежа? — людину з огризка...

Мама. Еге...

Іра. А ось! (Показує в білих рукавичках руки).

Мама. Мягко під ногами чуєш?

Миро. (Дивиться на килим. Іде по ньому). Ага... (Ходить). Позичила?

Мама. З умовою, щоб і її покликати...

Іра. Одговорити її треба...

Миро. Я схожу до неї... (Розчулено, але десь дуже глибоко в душі). Не стійте, Мамо... Болять вам ноги, певно. Пів сотні літ ви на них — тупу, тупу... Під килимом ось тут... (Лапато якось садовить Маму на канапу. Вона німо вчепилась йому за шию. Мовчки дякує йому. Мурчать, ворушаться. Миро). Отут... А я похожу... (Ходить. Іра забавилась духами, рукавичками. Миро піднімає вгору руки, глухо). А-а... Життя... Люди, чорти ви полохаті!.. (Опинився біля Мами. Сів).

Мама. (Заворушилась. З острахом). Не лай їх...

Іра. Понюхайте. (Підносить Мамі під ніс пляшечку). Пахнуть?

Мама. Еге...

Миро. Один карбованець коштують. Не дорого, правда?

Мама. Я не знаю... (Взяла Миро за руку, Іру за одежу). Хороше мені близько з вами... (Ірі). Ти... (До Миро). Мирцю... Аби вас урятувать од тої недолі... утелки ми з Татом з панських економій сюди були, щоб тут шукати вас і вашого щастя...

Миро. Ми оддячимо... Я як тільки одружуся з нею...

Іра. Мама кажуть, що Тато можуть ще й не привезти нам грошей.

Миро. Ти глупень... Добре буде. Весною поїдемо десь за границю... За моря і гори. Небо, кажуть за ними синє, синє. А води срібні... Купатимемось у них.

Вбачимо правдивий світ. Справжніх людей. Самі ними станемо...

Мама. Нам і тут добре буде. Нехай тільки отак тепло і близько, як сьогодня між нами — піде завтра, позавтрьому, далі...

Миро. Так піде. Але ми ще й за море...

Годинник. (Хапко). бем, бем, бем, бем, бем!

Миро. Іди їм на зустріч.

Іра. (Вдягається в старeньке осіннє пальто. Миро надіває їй на голову капелюха). А ти вговорити перекупку...

Миро. Я сходю.

Іра. (Швидко пудриться). Я й вас...

Мама. Не вигадуй.

Миро. Іди. (Взяв Іру за плечі).

Іра. Та лице ж у них просто, Боже мій...

Миро. (Виводить Іру). Чемненько гляди там з ними...

Іра. Я вмію. (Вийшла).

Миро. (Ходить. Схвильовано, тихо). За пів години часу — вони будуть тут уже... Моя драбина вгору, в люди... Де ми їх посадовимо? Як обійдемось з ними?

Мама. Посадовимо біля столу. А обійдемось як зуміємо.

Миро. Е-е ні... З шкури нам треба вилізти, а приняти їх... (Робить незграбного реверанса. Кланяється до дверей). І ви ж, повчітесь... (Мама кланяється до порогу, а за нею і Миро). Добре. (Взяв картуза). Я до перекупки... (На порозі).

Мама. Мирцю... (Миро повернувся. Дивиться). Що робитимете ви, коли Тато справді без грошей приїде?

Миро. (Нерухаючись). А нащо ж їм до нас без них приїздити? Щоб мені на шию петлю, а Іру до рук Муми?

Мама. Ти своїх слів не тямиш...

Миро. Бо не питайте про таке.

Мама. В нас є вісім робочих рук.

Миро. Гарячі? Клепачка? Шевська смола?... Нема вісім. Чотирі є в нас тільки руки... Нагружені. Щось відпочивку вже потрібують... Вони десь певно йдуть уже... Ви справді припудрились би... Та й зачіску якусь би... Попробуйте. (Зник).

Мама. (Скрикує). Миро!... (У викрику їй — і бажання завернути, і острах розгнівати його. Нічого. Стоїть. Іде десь, по кімнаті).

Мума. (У дверях). У-у-у, як багато в вас на столі. На якихсь гостей чекаєте? (Робить два кроки до столу.)

Бубоньку винограду моєму чортику... (Мама зриває бубку винограду. Дає Мумі, Мума цуценяті). На... (Цуценя по бубці тільки облизалось). Цілою ковтнула ласушка.

Мама. І по що ти з ним носишся?

Мума. Пригорнутись мені нема до кого. Донька ваша?...

Мама. Мумо — помини нас. Що ми з Татом кому винні? За все своє життя ми нікому брехні не завдали...

Мума. А вам? А навкруги вас? А мені? А цілим міліонам отаких, як ми?... У вас з Татом усе по правді... А воно по ній вам повилазять і очі... Ага! У вас правда хороша, я знаю, хочу й сама її... Та так от є, що нелюдські для нас порядки свійських богів — видавлюють нашій правді очі... Га-га! В повітря їх. Все своє оддати за неї — тіло, честь, душу... А ви тільки дурите... Тьфу! — отак в лице вам і нашій правді... а ви й нічого. Брешете все тільки — самим собі, їй. І так з віків у вік — по правді плентаєтесь через них, по правді брешете, живете, здихаєте...

Мама. Ти то так. Під чужим тином десь. Не буде кому й очей тобі закрити.

Мума. (Глухо. Рівно). Певно. (Мовчить. Ковтає сльози. Давиться ними. В очах вони їй навіть не заблищали). А була в мене така... Дорослою дівонькою це була б вона вже в мене... Нема. „Добрі“ порядки з'їли... Жінко (взяла Маму за руку), матері, дочки, своїх мужів жони — палити жіночу неволю, старий світ ходімте... (Гукає). Іро!... (Встала).

Мама. Не піде вона...

Мума. А ви не кричіть.

Мама. Ми з за неї ночей не досипали...

Мума. ...На жіночу Долю гукаєте ви. Не бажаєте їй волі. Полишити прийдешнім (показує на аршин од землі) хочете свої ланцюги, брехню, бруд...

Мама. А ти...

Мума. Дошкулити всім пониженим хочу. Відчули, щоб вони і всесвітнім півнем... Ради загального добра і родинних гнізд скажете не треба так? — Го-го! Всіх і все! Не ховалися щоб більш батьки з своїм брудом од свіх дітей і не вчили цим і їх такому. Ото ж і не треба — ради загального добра і родинної волі, — все тільки по правді: плентатись, плакати, падать і здихати... Пфі-пфа! — вогню, пранців...

Мама. (З жахом). Мумо!...

Мума. Мене, що не беруть уже, сволочі, „стара“, кажуть. А я б уже їм того... Найгострішими пранцями заразилась би і в найвищі доми їх би. До всіх свійських богів, аби вони з облізлими головами не могли більш дурити „добрим старим“...

Мама. Ти не маєш до людства серця.

Мума. ...А як би вони вцяцьковували тими квіточками своїх „законних“...

Мама. Що бідні матері винні...

Мума. А то й ні?... Чоловіки їхні вітром сіють роспусту, а вони їх покривають у тому... Пранців на таких ще й мало. Не беруть, чорти... Та є в мене! Молоденькі і в пранцях, як Сірко в реп'яхах... Го-го!

Мама. (В роспуці). Обмини нас. Шукай десь инде...

Мума. Чужих вам?.,.

Мама. То оханися. Нікого не займай...

Мума. Хай і я по правді зуби зціплю? (Тось і Тато.)

Мама. Приїхали? (Хотіла кинутись обняти Тата, але він заговорив і вона облишила. Цілує Тося.)

Тато. Чого ви знов тут? По що?

Тось. Нам, Мамо, зараз перелізла шлях отака сіра гадюка.

Мума. То не на добре.

Тато. Нате... Не приходьте більш. (Дає їй срібненькі пятачки.)

Мума. Я беру тільки натурою... (Тато безпорадно обняв Муму і повів її з кімнати Вийшли.)

Тось. Як багато в нас на столі. (Тато. Обнялися з Мамою.) Тату, дивіться... (Тато дивиться на стіл.)

Мама. Гості будуть.

Тато. (Рівно.) Хто?

Мама. Найстарший з донькою.

Тато. (Несвідомо рушив іти.) Будуть? У нас?... (Блукає.) А діти?...

Мама. Іра пішла стрічати їх, а Миро до куми вибіг... Що ти виїздив?

Тато. Прийдуть... Де ж нам діватися? Ходімте може з дому?

Мама. Не добре так може...

Тато. На Великдень ми стільки не бачили в себе на столі...

Тось. Ось яке...

Тато. На цьому нам і не знатись... Що воно?

Мама. Дороге шось.

Тось. Пляшки в золотих шапках.

Тато. Але стривай. Де ж ви так багато грошей узяли?

Мама. Миро і Іра свої теплі пальта позастановляли.

Тато. От глупаки... (Миро — застряв у дверях). Добривечір.

Миро. Чого ж ви приїхали? (Іде.) Не могли завтра?...

Тато. Ми не знали.

Миро. Ото ж... Прийдуть. Може десь і йдуть уже... А гроші привезли?

Тато. Нема. (Ніхто нічого. Наче позастигали. Тато лупає очима. Тось крадькома щипає виноград. Миро іде до канапи. Сів. Бубонить): Без грошей взагалі нащо було приїздити? Поодкручувати аби нам голови? (Мовчить.) Що мені тепер — в петлю? Що Ірі — до Ребо по свідоцтво „шкури"?

Тато. (Зранено). Миро... Нема в нашій хаті місця для таких слів. Уха вянуть... Оглянтесь, дитино, на той шлях по якому ми з Мамою провели вас... Нема там і одного нашого кроку незабризканого нашою кровю... А ти з такими словами.

Миро. Краще нам було б якби ви з нами були зовсім не потикались у люди. Той шматок світла до якого ви нас довели — позвертав нам тільки вязи... Вони зараз ось переступлять поріг... Договоримось тут до заручин... А що потім?... Завтра зтягнуть з мене оце (показує на одежу) визичене... Холодна зіма йде, а наші теплі шкури ось, зїмо їх...

Мама. У вас ми є, ось з такими звиклими до праці руками...

Тось. (Боязко простягає до Миро жменю срібняків.) Люди мені це наздавали. Я їм, як заграв... А в одної бідної срібняка не було так вона мені заплакала...

Миро. Ходили по вагонах уже з ним? Старцювали?...

Тато. Ні. Він їм тільки заграв був...

Миро. На свою і на наші голови... (Опинився перед батьками.) Є Бог?

Тато і Мама. Є.

Миро. А чуда бувають?

Тато. В Бога все готово.

Мама. Хто вірує в Нього...

Миро. Я вірую.

Тато. А молитись...

Миро. Моливсь і молитимусь. Але хай і Він мені, коли Він є тільки...

Тато і Мама. Є.

Миро. Чудо нехай пошле мені зараз.

Тато. Яке?

Миро. Аби вони од нас не повтікали, коли довідаються, що ми все тіж злидарі. Розчулить до нас їхні серця нехай, допоможе нам...

Тато. Добре... Ми Йому зараз помолимось, засвітимо лямпадку, накадимо і Він Милосердний...

Миро. До молінь і лямпадки отак поклонів, привіту і понижень їм ще. З грудей геть серце і під ноги їм його... Отак (горбиться, кланяється)...

Тато і Мама. Ми зуміємо...

Миро. З ним геть до ями десь. Не стерплять вони його... Її вхватять нерви, папу огида...

Тато. Гаразд...

Миро. Я йду виглянути їх. (Вийшов.)

Тато. Ходім. (Веде Маму за руку.) Помолимось. (Вийшли всі до бокової кімнати. Бубонять. Моляться. Хвиля. Затихли. Заходять. Тато): ...„Я його, каже, за ці гроші вивчу на такого музику, яким був сам царь Давид колись. І вік дякуватимуть мені за таке на землі люди, а в Бога всі ангели його". Три дні говорила вона мені таке. А четвертої днини десь утекла од мене... Та нехай. „Не оставте мене і не оставлю Я вас"... А в Нього на пусте слова не сказано Ним... Килим? Під ногами? (Тось щипає виноград.)

Мама. Кума позичила.

Тато. Мягонький такий. Шовкова травичка ніби. (Сів на килимі.)

Мама. Тосю...

Тато. Ходи на килим ось. (Тось сів біля Тата). Як заграв він, Мамо, то здалось декому було, що ніби й поїзд зупинився був послухати. „Досить, хлопче — сказав був один. — Я поспішаю до сина. Повідомили, що на світанку вішатимуть його. Червоним був... А ти розвів про таке... Поїзд зупинив своєю грою"...

Тось. Море сліз то... (Грає. Перестав. Говорить, у тон своєї гри, за її луною). ...З його піни хотіла зродитись усе Дівчина з огневим волоссям... Та круки — шугали над морем, хватали і їли ту піну його. Під хвилями ворушилось багато погані з людськими головами і з хвостами. І теж, як і круки — хватали піну і не давали

зродитись Дівчині. Не хотіли, боялись її. А Вона таки зродиться. Спід сонця прилине Молодий її до неї з своїм військом... Повбиває круків і всю погань... Давножданне весілля буде... Я гратиму його...

Тато. Авже-ж... (Голубить Тося).

Тось. Море сліз заросте квітами. Не плакатимуть над ним отак чайки за своїми дітками. (Грає на сопілці, немов чайка — скіглить, плаче. Замовк). Іра битись перестане...

Тато. Авже-ж... Вставати, Мамо, з такого не хочеться. Поможи нам. (Простягає руки. Мама допомагає йому встати). Підемо, Тосю, в садок трохи, пограємо йому...

Тось. А їсти? Ми ж сьогодня ще не їли. Сідаймо. (Сів до столу).

Тато. Нам такого їсти не можна.

Тось. Чому?

Тато. Бідні ми дуже.

Тось. А ми попробуймо.

Мама. Для пана це, Тосю.

Тось. Для якого?

Тато. Прийде такий.

Тось. Може той, що колись пробив мені ломигою був голову? — Я по очах його пізнаю.

Тато. Страшні вони в нього. Тікаймо краще. Не любить він таких, як ми, бідних.

Тось. Битиме він нас?

Тато. Дуже.

Миро. (У дверях). Ідуть... (Випихає Тося і Тата з кімнати. Випхав. Вернувся). Ідуть, Мамо... Може побігти мені за ворітьми їх зустріти? А ви тут?... Ні, ви не зумієте. Дивіться... (Кланяється до порогу).

Мама. Я зумію...

Миро. Що ж іще? Чого не хватає? Що не к строці в нас?... Стільці... Килими... На столі... З кухні голим борщем несе. (Прихряпнув до кухні двері). У вас?... (Зняв з Мами хустку)... Очіпок... Запніться... Боже мій!... (Мама запинається) А як у мене?... (Опинився біля свічадла. Хапко лагодить краватку. Наткнувсь очима на пудру. Пудриться). І вас...

Мама. Та на що?...

Миро. Мусите. (Пудрить Мамі лиця).

Тато. (У дверях). Біля двору вже...

Миро. (Мов хтось за нього). А ви тікайте з дверей, не стерчіть у них... Стривайте, трішечки й вас... (На

дворі счинився крик. До кімнати вбігає з пробитою головою Тось. За ним з палюгою женеться Іра. Миро піймав її за руку. Метушня).

Миро. Що таке?

Іра. Вбити його!...

Миро. Що-о-о?! (Стиснув Іру так, що вона майже заклякла в його руках. Долівки дістає тільки нісками черевиків).

Іра. Він напер їх груддям. Попробивав мабуть їм голови. До дому подалися... (Миро звів на Тося склянні очі. Іде до нього).

Тато. Миро...

Мама. Сину!...

Миро. Що?... Ви?... Самі одірвете йому голову?

Тато. Одірву...

Миро. (Нічого. Дивиться. Іде. Взяв в Іри палюгу, її підводить до столу). З цього почнемо... (Дає Ірі пляшку. Мекит — у дверях). Захдьте... (Тато і Мама завязують Тосеві голову. Мекит сів біля порогу). Сюди тупайте, до столу... (Мекит іде. Сів. Тягне з столу, що першим під руки попалось. Мума — у дверях. Миро). І ви є... Взяв її під руку. (Веде до столу. Тато і Мама повели Тося до бокової кімнати. Вийшли. Миро). Коли щось не так — прошу дорогих (корчить поклін) гостей... вибачайте. Ми люди прості...

Мекит. (Показує на Мумине цуценя). Скоро й у мене сучка о-пороситься... (Миро взяв чарку. Показує рухом руки, шоб і всі брали. Цокаються. Пють).

III.

Іра і Мума.

Мума. ...Дери з мене шматок. (Показує ногою). Ось тут з сукні... (Іра дістає з шухляди шматок білого полотна. Завязують цуценяті голову). Отак, по за вушком...

Іра. За що ж вони?...

Мума. Живі живих тепер їдять. (Цуценя заскавучало). Уже, вже, лялюсю. (Ходить). Кров уже не йгиме, ні. Вава загоїться... (Цуценя лиже, цілує її лиця. Мума ніжно, як мати до дитини). У-у-г-у-у... Здійми з мене бриля. (Іра здіймає). Вимости в йому. З кошика візьми щось... (Іра дістає з Муминого кошика дещо з шмаття. Вимощує в брилі. Вимостила. Мума кладе до нього цуценя). Отут... Скрутись у бубличок і засни трішечки, полегшає... Багато маслачків нехай тобі присниться. (Цілує цуценя. Переносить на вікно його). З сонечком... (Виводить Іру на серед кімнати). Отак є тут... взяли й ні за що пробили мені голову.

Іра. І вам?

Мума. ...Отакі — малеча, нацькована, отакими — дорослими. (Немов щось жує). Завидки мабуть їх беруть за моє минуле, там, вгорі, з панами життя... Гой, пожила ж я з ними... Ой, ой! Га-га!... Скільки там є всього — більше ніж жива душа бажає... Про рай ти певно чула щось?

Іра. В ґімназії нам про нього...

Мума. Казали, що він для вас на небі десь?

Іра. Авже ж...

Мума. Брехали вам то. Рай тут, на землі. А ключі від нього — в Ребо і инших таких, як він. І є... Як собаки після доброго стерва, то в йому так по радощах качаються. Захоче там хтось серед білого дня зоряної ночі — дістає, глупої півночі сонця — сходить, щоб на його очах для нього пташку здоїли — доять.

Іра. А почнуть мені сивіти коси, то мене тоді відтіля, як і вас оце — по ровах цуценят збірати...

(Моторошно заворушилась). Миро! (Швидко). Ми од тітки ще дістанемо гроші, по пять тисяч. А з таким приданим я вийду за охвицера... Деньшики, свій рисачок у нас буде...

Мума. А на вербі груші в вас і не ростимуть... (Мовчать. Дивляться). Ходім хоч подивишся на те кубелечко, що Ребо вимостив для тебе... Над морем це. Тут і там, де не глянеш у ньому — все тільки золото, срібло. Не снила і не снитимеш ти собі тут про таке, яким воно вже справді є там для тебе. Ходім.... (Легенько взяла Іру за руку).

Іра. (Рівно). В нього жінка є.

Мума. То нічого.

Іра. Вона мене пристяжну за коси від нього... (Миро — у букових дверях).

Мума. Ніколи. Що найгірше зможе вона тобі зробити, то це допомоіти своєму „законному“ видать тебе заміж за якогось... Зроблять його підрахмайстром... І ви житимете... (Запаморочливо для себе самої). Правду старого світу відчуєте... Тьфу! — отак у вічі їй... Го-го!... (Тягне Іру до дверей).

Іра. (Виривається). Мамо!... (Опинилась біля Миро. Мума стоїть. Дивиться).

Миро. Так ще не буде.

Мума. Пробили ось голову, кров...

Миро. Є її... всі печінки обкипіли мені нею. Пробував сьогодня вийти за ворота — і на мене всі, як на чорта з рогами. Третій день не показуємось на службу. Дома получку просиділи. Нічого на перед не вхватили. Росплатитись за куток немаємо чим. Сухо в пляшках. Порожні скриньки. Підтягає живота. Холодна зіма йде, а ми ось як ти світе бячиш.

Мума. Ото ж...

Миро. Ні-і-і! Сьогодня ми ще ми! (Ходить. Мовчить). Нас ось дивіться — (рахує себе, Іру) раз, два, Тато, Мама... четверо. Щастя, радости, життя хочемо! Маємо право і заслужили на таке... (Бубонить). А він один, потвора, зайвий на світі, горб на його спині... А ми?... Молоді ось... Цвіт життя! Рвемося до нього... Людей, самі ними стати хочемо... Побачите... Сьогодня.

Мума. Що?

Миро. Отак зчеплюся з своєю недолею і ми дістанемо... (Замовк).

Мума. Що?

Миро. По пять тисяч.

Іра. Сьогодня?

Миро. Добре буде... Ви для свого песеняти щодня діставатимете з нашого столу отак багато кісток.

Мума. (Рівно). Поженитесь?

Миро. Так.

Мума. Плодитимете (показує на аршин од землі) і навчатимете їх шпурляти груддям у живих свідків злочину старого світу? Ради свого і загального куцого щастя звертатимете один другому вязи?... Тебе ради нього куцого твій володарь з людини в ляльку переробить, у мисочку задля тьфу, тьфу, тьфу!...

Іра. Я втечу од такого.

Мума. А від людського суду за таке?

Миро. Ми сами судити хочемо... Впіймати за бороду глухого на наші моління Бога... Спитати в Нього — по що Йому Милосердному стільки страждань од нас...

Мума. Га-га-а!... Зі мною, вогонь і прапці сіяти ходімте. Аби якоїсь найближчої ночі, як ще й перші півні не заспівають — з усіх боків, щоб запалахкотіло.

Миро. Сьогодня ні. Потім може.

Іра. Ви йому казали, що я ще справді дівчина?

Мума. Він знає...

Миро. Не хочу я ще так, Іро... Ті „легкі заробітки“ я знаю... Ніхто нам ткнути руки не схоче. Поки ще не витягнуть тебе на світ Божий — може воно й добре буде... А там? Далі? Потім? Коли тобою награються і почнуть уже тебе, як „шкуру“... вдень, уночі, в усіх на очах? Де нам од тебе такої сховтись тоді?... Ні... (Незграбно чіпляється руками за руки Муми, Іри)... Нужа життя в пень мене заїла, один тільки лопуцьок по мені остався вже з мене — але сьогодня... З ним тепер уже невимовно боляче — мені, Татові, Мамі, їй... А що буде, коли він виросте в отакого, з бородою стане?... Жах один то буде нам з ним. А по що? Для чого?... То я от і кажу...

Мама. (У дверях. З великою корзиною. Стоїть).

Миро. Заходьте.

Мама. Пять літ корзина була в позичках.

Іра. А тепер?

Мама. Одібрала.

Миро. Захожуватись з гарячими?...

Іра. Не смійте!

Мама. (Рівно). Завтра в нас не буде чого покласти на зуби... У вас, Мумо, що?

Мума. Пробили голову...

Миро. А Тато?... (Ніби клепачкою — махає рукою).

Мама. Він пішов до вашого найстаршого...

Миро. Кланятись?

Мама. Завтра певно вже на службу підете.

Іра. В чому? В оцих лякованих з пальцями зверху?

Мама. (Рахує себе, Миро і Іру). Раз, двоє, троє... Татові дають пятнадцять на місяць...

Іра. (Швидко, немов клепачкою). За отаке? (Махає рукою). Не хочу! Мені вже хтось по тімневі нею... (Заткнула пальцями уха. Ходить). Десь утікати хочеться...

Мума. Туди...

Мама. Тато прийде, то він палюгою вас... Павчини батьки зі мною знов говорили...

Іра. А ви зі мною про нього рота не роззявляйте!

Мама. Більше сотні в місяць почав заробляти...

Миро. А як мені з моєю бути?

Мама. Знайдемо й тобі якусь. Казала мені кума, що тебе дуже легко з багатою хуторянкою...

Іра. Для цього не треба нам було по стільки клясів у голови.

Мама. З землею, з хутором...

Миро. А що з усим чому я вчився? Терпів, гнувся, з оцим ось на спині від усього? Заплющити очі і через голову? Чортові на роги?... (Мовчить). Та й не від одного я чув ще й таке, що в хуторах з хуторянками добре тільки тим, що не нюхали й не бачили цього вищого життя, для якого ми з нею родились і повиростали тут. Чужі ми будемо з н е ю, з хуторянкою. Не виживу. Здурію... Тут я хочу до Бога за пазуху... Моєї кирпатинької ви ще не бачили?..

Тато. (Входить). Ой, хороше ж на дворі!.. Павутинка летить, летить! Сонечка багато... В садку Тось грає...

Миро. Добридень. (Подає Татові руку). Сьогодня ми з вами ще не бачились.

Тато. (Цілує Миро в голову). Ірусю... (Цілує й її. До Муми). І ти в нас?

Мума. Пробили ось голову...

Тато. Хто? За що? Діти?.. То не добре... День такий хороший... Павутинка то наче по людях спокій

розносить. Сонце, тепло... Комашки, мухи повилазили з росколин... Багато людей... Пригадалось оте, що ти малим ще:

„Тяжко жить на світі, а хочеться жити,
Хочеться послухать, як море заграє,
Як пташка щебече, байрак гомонить...
(З піднесеною втомою).
О, Боже мій милий, як хочеться жить“...

(Мумі). А ви будьте гостем, не стійте...

Миро. Ви за нас кланятись ходили?

Тато. І ще піду... Ого! Люди в людях ще є. Треба вміти їх тільки пошукати в них.

Миро. Він вас не принняв до себе...

Тато. Нехай. Я ж іще...

Миро. І він ще вас не прийме.

Іра. Та й що нам з тої одної служби...

Миро. Мені, Тату, одружитись з його донькою треба...

Тато. То й що ж?..

Миро. Дірки ось — на ліктях, тут...

Іра. А що мені?.. (Показує на себе).

Миро. Мама з позичок корзину одібрали. Запахне гарячими од них. Вам по пятнадцять на місяць дають. (Махає рукою, клепачкою ніби).

Тато. (Машинально). І три сажні дров.

Миро. Ще й три сажні?

Тато. Багато тільки там людей завжди ворушиться. Ви з Ірою тою вулицею з служби ходите... Од вас на ту хвилину я ще сховатись можу. А від усіх — що знають вас, мене...

Мама. А на що ховатись? Освіту для своїх дітей ми ж не вкрали...

Тато. Всі так не розуміють...

Миро. Чи може мені, як вони он кажут — з хуторянкою? (Тато дивиться на Маму, на Миро). З отаким господарством... З повними стодолами... Повно тут (показує на живіт), в кешенях...

Мама. Отакі... (показує на аршин од землі).

Миро. Певно...

Мама. І ви б їх уже не так, як ми вас...

Тато. Може аж у ґенерали б... Мама гляділа б їх. А я б ґерлиґу на плечі і з овечками в степи...

(Заворушився). Хе-ге... Скучив я за ними... Там і небо не таке далеке, як тут. І пташок, пташок у ньому. Повно. І отак — сюди, туди. Співають. Співаєш ти з ними. Багато повітря. А кругом усе степ, отак, хвилями, морем, без краю. Кращі люди і ближче до Бога там...

Миро. А з нею?...

Тато. Вчора Павчини... (Іра заткнула палцями уха. Ходить).

Миро. Ви млу з світлом, огонь з водою хочете зєднати. Кота з собакою до одного ліжка вкинути. З мосту вниз головою легше їй ніж заміж за такого. Її хоче пан життя, Ребо... Оддамо краще йому її. Їй у нього... В косах срібні кіснички будуть, на руках золото, шовки зверху, під сподом...

Тато. В нього діти такі завстаршки, як вона. У батьки він їй годиться, а ти за жінку йому її. Отаку, дитину ще. Малу, нерозсудливу. Сміятимуться люди...

Мама. Є ж у нього, Тату, ще й жінка жива...

Тато. Колись я бачив її. Добра видно така — мати, жона... А він... Як? Де?.. Ну забере він її до себе... Що ж тій бідній матері тоді?.. Де сховатись їй з сорому перед людьми, од своїх дорослих дітей?..

Миро. У панів життя по дві жінки мати не в стид.

Мама. Ми не перелупаємо.

Мума. До свого законного кубельця її він не кличе... Для неї він звив инше, над морем. В стелі золоті рибки плавають. На столах їсти й пити отак...

Мама. Для нашої дитини, то отрута на них.

Тато. А з нею повмераємо й ми, коли вона з тих столів хоч покуштує...

Мама. Ми за якогось охвицера її...

Миро. Отаким голим бубоном? Без приданого, босу?..

Тато. (Змахує з чола холодний піт). Говорив я якось з тією підрахмайстерихою... Світ їй не милий. Думали, каже, забудеться... ні. Рани, рани... гноять душу, розїдають серце. Байстря те їхнє... росте, а з ним і їхні муки, нелад... Ніхто не хоче їх знати. Чужий їм увесь світ. Підпалити нам його, каже, хочеться. (Мума блимає розгорілими очима і з захватом напівдикої радости коротко потирає руки). Згоріти, пропасти з ним разом... Га? Світ такий

гарний, а їм не милий. Такий безмежний, а їм тісний... Ненавидять, не хотять його... А жити треба, хочеться... А як? — без світу, без людей ... Га? Га-а? (Мумі. Тихо). Геть!

Мама. Тату...

Тато. (Кричить).. Геть! (Виріс у дивно високого, у вищого од себе самого. Божевільно). Геть!!! (Піймав Муму за коси. Намагається вдарити її кулаком. Всі — сплелися, ворушаться. Викрики).

Мума. (Дико, мов розлючена звірина). А-а-а! Га! Га! Га-га! (Одбивається і сама бє — кулаками, цуценям. Сунуть незграбною потворою до дверей. Мама і Іра одтягають Тата, Миро Муму. Розірвались).

Тато. (Глухо). Геть!

Мума. Цю-цю-цю-цю, цю-цю-цю-цю...

Тато. (Зранено). До поліції її...

Мама. Гаразд... (Ірі). Сядь з ним... (Іра і Тато сіли).

Тато. Миро... не говори з нею... До мене йди... (Мама взяла до рук корзину).

Мума. Цю-цю-цю-цю, цю-цю-цю... (Мама і Миро повели її. Вийшли).

Тато. Мої... (Цілує Іру). Чого він пішов, що говоритиме там ще з нею...

Іра. Вони виведуть її з двору і він вернеться...

Тато. Тяжко мені...

Іра. То ви приляжте...

Тато. (Крутить головою. Встав. Не рівно ходить). Перший раз у життю піднялась мені рука битись...

Іра. І вона, хворим цуценям прямо...

Тато. Бо що воно їй. (Ходить. Мовчить). Умерти б мені, доню... Поки ви в нас ще гарні, наші... Не бачити, щоб вас поганими...

„О, Боже мій милий, як хочеться жить“...

Та йдеться от... Миро мабуть лише з роспуки говорив про хуторянку... Ти за цього не хочеш...

Іра. За ним моя могила. З мосту мені легше... Охвицера хочу... Але кругом от... Себе самої соромно. А в Тося цілих десять тисяч... А на що вони йому, коли він їх і перещитати не зуміє. А нам з ними вмерати було б не треба.

Тато. Їздив же я. Просив. Кланявся.

Іра. Умре нехай він... один. Нас же більше... Раз, два... Мирцьо, Мама... аж четверо. А він один... (Дивляться. Мовчать. Миро — входить).

Тато. Де ви її?...

Миро. За двір вивели.

Тато. А Мама?...

Миро. З корзиною пішли...

Іра. По нашу смерть для нас?...

Миро. Два охвицери зараз так подивились на них...

Іра. Один з них?...

Миро. (Показує рукою). Отакий високий

Іра. Це ті, що вчора отак (притулила до виска руку) мені... Говорити зі мною хотіли... А тепер — довідались, роспитали, вбачили на власні очі... (Тихо плаче, схлипує).

Тато. Добре... Мама, як прийде, то я в піч укину її корзину, спалю...

Миро. Нужі нашого життя з нею мало згорить. (Ірі). Голі... Мума пішла сказати Ребо, що сьогодня ввечері ти будеш у нього...

Тато. Ми...

Миро. За охвицера її? — голу, босу, без приданого?... Чи за того, що без жадного клясу в голові? За чужого?... (Бубонить). Я не знаю, як мене з мене не витрясло, коли ми тільки говорили про моє одруження з хуторянкою... Миж учились!... А тепер у чужий незрозумілий для нас світ, щоб чужими нас там і на могилки повиносили? За що й кого? Нас?... Що крихти ні перед ким не завинили? Чи може не заробил ми в людей і в Бога на право жити, а не гнити? — Заробили... А може ще й більше. Може нам вільно й убити того, що стане перепоною на нашім шляху з низів у гору... (Ходить. Мовчанка). Мою кирпатиньку ви бачили?

Тато. Бачив...

Миро. Біла пампушечка така... Повірила мені була, що в кешенях у нас тисячі, про неістнування потвори братіка...

Тато. (Наче сам до себе). Лакей мені їхній сказав, що коли я до них ще прийду, то мене спровадять до поліції... Нічого в нас з ними вже мабуть не вийде.

Миро. З отакими, як ми зараз? З вітром у кешенях?

Тато. І з иншими...

Миро. (Коротко). Вийде. Хай би тільки ми дістали наші тисячі. Повдягались би. Привели б себе в людей...

Пішли б ми тоді до них і впали б їм у ноги... Ми, з Ірою.

Іра. Одягнуті й не босі впросити ми їх зуміємо...

Миро. Камінь от тільки...

Тато. Тось?

Миро. (Остовпіло). По що вам ще допитуватись? Про це німі стіни вже знають.

Тато. Та-а-к. Але може ж нам якось би таки обминути таке. Пошукати якогось би иншого шляху.

Миро. Кажіть. (Сів). Шукайте. (Мовчанка. Дивляться). Нема? Є тільки так, як є: або ми, четверо, або він, один. Якому не жити, а вмерти краще. За котрого від Бога гріха, а від людей суду не повинно б бути...

Тато. А може добре буде, коли ми з ним підемо десь світ за очі так, що про нас і чутка пропаде? Попрощаємось і до смерти більш не покажемось там де ви щасливі житимете.

Миро. З світу за очі вона вас дожидатиме поки й зуби зціпить. І ми по такому дулю, а не тисячі дістанемо.

Іра. Зробити, щось йому треба.

Тато. Що?

Іра. Таке, щоб завтра похорон уже був...

Миро. А що потім ще заговорять люди, коли ви од нас підете? Вгору не дадуть глянути. Та й ми... де візьмемо сили, щоб зжитися з тою гадкою, що ви десь там у світах тиняєтесь — без притулку, серед чужих?.. Не зможемо. Болітиме... Вже зараз болить... Ви ради нас втекли відтіля де вам легше було б. Оддали своє життя за наше. Зрослися з нами, отак виривати з серця...

Тато. Болітиме...

Миро. Вже болить... Тут його треба...

Тато. Як?

Іра. Отрути дайте йому. (Мовчать).

Тато. (Мимрить якось): „О, Боже мій милий"... Щось подібного раз і він грав... (Мовчанка). Діти... Як?... Мені, татові, свою рідну дитину?...

Миро. Ми вас не направляємо. Ми радимось тільки...

Тато. Гиньмо всі разом краще...

Миро. Так воно й буде. Сьогодня ми продамо її на „шкуру", а завтра по нас і собаки не загавкають.

(Коротка мовчанка). З того сорому, яким вона нас покриє — нам з нами далі нікуди буде.

Тато. Бачив я колись, як отроїли одні були собаку... (Заворушився), Не отрути б йому... (Встромив лице в руки. Мовчать).

Іра. Чого ви понахилялись?.. Покинули мене наче... І тиша... язика одбирає... (Ворушить Тата, Миро, ворушиться сама. Повставали. Ідуть. Скупчились гуртком).

Миро. (В тон тиші, рівно). По що ви Йому так багато молились? Вчили нас рано й вечір просити Його, вірити в Нього, в Його щедроти, дожидати од Нього милостей?... Де ж вони? Де Він?

Тато. І тут і там.

Миро. Глухий. Жорстокий. До нас таких маленьких проти Нього. Нема Його...

Тато. (Якось майже вріс у дітей). Є... І легше, коли нам не під силу стане вижити до своєї смерти, з меншим гріхом на душі станемо ми перед Ним в день Страшного Суду — легше вбити нам себе самого, когось иншого, ніж залишитись жити і без Нього, без Бога... (Мовчить). На кого ж без нього надіятись? Чим жити? Хто заступиться за нас — тут, там?

Миро. (Незграбно видер з пазухи хреста). Нате...

Тато. (Держить у руках хреста і не знає, що з ним робити). Є ...

Миро. Скупіщий од Мекита...

Тато. То ми в Нього ще не заробили... А Мекитові Він он язика скрутив... Покарає й нас... „Прийдіть до мене всі обремененні, трудящі і Я успокою вас“... До порогу без Нього не можна ступити. Вбити себе самого... Нехай хоч і з гріхом та з Ним... Бо в кого ж вірити, чим і на що жити без Нього?... Паркани, щоб нами по смерти підпирали? (Тремтячими руками завязує шнурка од хреста. З острахом простягає з ним до Миро руки). Надінь...

Іра. А як Йому зараз ще помолитись? (Побожно складає руки).

Миро. Не вчує...

Мекит. (Входить). Н-ині мабуть уже двадцять третє. Старчиха за присінок унесла...

Миро. (Хреститься). Нате — що завтра ми росплатимось. А може ще й уночі сьогодня. За те що третій день водимо — накинемо гривеника вам.

Мекит. П-ятнадцять би треба, по пятаку хоч...

Миро. Добре.

Мекит. Хрестишся, що може ще...

Миро. Глибокої північі. Встанете?

Мекит. Постукаєш отак у вікно. (Стукає по столі). Я міцно н-е сплю. Старість причепилась, думати приневолює.

Миро. Вам за сімдесять уже...

Мекит. М-оже. А хоч би й так, то хиба то вже й годі? Ага! Я хочу ст-о літ іще. Рахувати гроші то ж є так с-олодко... Як пустиш їх із скрині срібним струмочком... Всеньку ніч инший раз прослухаєш. Отак поїсти, як недавно ми отут у вас їли. (Показує на стіл). Ще н-ема?

Миро. Порожні скриньки, пляшки ...

Мекит. Я збіраю й скриньки. (Іра збірає на столі скриньки. Дає їх Мекитові. Він наставив полу. Трусить нею. Всміхается з приємности од брязкіту скриньок). Ст-арість от тільки... Щурем наче отут (показує на тімия). І світ... Такий уже ст-ервинський настав. Одні минулої ночі через вікно повитягали свої лахи і вт-екли. А другі серед білого дня ц-ілого гр-ивеника н-е додали. І так звідусіль на мене с-ироту...

Миро. Ми росплатимось.

Мекит. Отак (стукає по столі). А ні то я до вас (погрожуючи стукає по столі)... І д-о світа ще-за хвіст і на вітер! (Миро обняв його за плечі і веде до порогу. На порозі). С-учка тако ж н-а цілих два дні затягла опороситись. Люди подавали завдатки, а вона... Вже я й ганяв її... ні, не приводить. (Всміхається). Отаких дванадцятеро, по к-арбованцю. Попробую ще видавлювати їх з неї...

Іра. (Закрила руками очі). Болітиме їй...

Мекит. Мені теж болить: нема їх та й н-ема... По к-арбованцю, дванадцятеро... (Заворушився. В полі забряжчали йому скриньки. Іде. Тихо і з якоюсь побожністю трясе полою. Миро вивів його і зараз же вертається. Скриньки бряжчать — тихше, далі).

Миро. (В тон скринькам). Добре мабуть було б тобі сходити до бані і обмитись перед гріхом.

Тато. (З якимись божевільними рухами). Надінь.. (Намагається надіти на миро хреста. Миро теж, як і Тато —

ворушиться, коротко махає руками). Я зроблю все... Давайте... (Надів на Миро хреста. До пазухи не сховав його, зверху остався він — великий, блещить). Щось але таке, щоб він міг тільки заснути од нас. Є кажуть такі...

Миро. Їх на цілу смерть одразу не продають.

Іра. А коли його приспати... а тоді подушками... І йому й не болітиме.

Тато. Ворушитиметься, кричатиме...

Миро. Виявитись, до суду може... До його законів... Які не моргнуть і оком на те, що може більш вони винуваті будуть у нашому злочину. Адже якби якісь инші вони були, то може б ми і не дійшли до такого. Захотіли б вони тільки по правді розібратись хто більш винен тут — ми, кревні, чи вони, сучасних порядків закони. За якими ні до кого не можна достукатись, з бидла вилізти в люди. За те, що коли ми не вбємо одного з поміж себе і через те завтра всі полягаємо на лаву, щоб повитягатись од голоду — за таке нас не осудять. А задушимо...

Іра. Недавно поуз нас гнали одних, з бубновими тузами на спинах...

Тато. Отож... Інакше якось треба. Так щоб усім було добре... Не мовчи Миро...

Миро. (Біля вікна). Сюди йдіть. (Тато і Іра підійшли до нього). Міст он... Вишини в йому, певно, сажнів три є. Багато переплетений косяками — так, сюди, прямо... Ідіть з ним на нього.

Тато. А там?

Миро. Пройдетесь раз, двічі, більше... А виберете хвилину, коли менше біля вас людей буде — то отак (непомітно притулився до Тата), плечем, усім собою, вниз його...

Тато. (Трошки мовчить). Серед білого дня?

Миро. Отак, непомітно... Дурень, ґава... Впав скажемо.

Тато. (Незграбно одтягає дітей од вікна. Цілує в Миро на грудях хреста. Ховає йому до пазухи його. Сховав. Держиться обома руками за пазуху. Дивиться Миро в очі. Тихо, рівно). Є Бог? (Мовчать. Дивляться. Не рухаються).

Миро. (Мов загипнотизований, в тон Татового запиту). Є...

Тато. Отож... (Поліз руками до голови Миро, тягне до уст її, цілує. Іде до вікна. Заглянув у нього. Іде до дітей). Вода

під ним така швидка, що не дасть нам мабуть і піймати його.

Миро. Піймаємо. Її ж під ним отак тільки. (Показує по коліна). Потім йому може ще пощастить за косяка десь зачепитись, до неї й не долетіти...

Тато. Хочете з ним попрощатись?

Іра. Я хочу.

Миро. Покличте.

Тато. Він у садку десь. (Іде).

Миро. Підождіть... (Зійшлися). Вірите ви нам, собі самому — що не ми це так хочемо?

Тато. Так воно вже мабуть збіглось у Бога над нами. А може й порядки... Ми ради вас оддали все... Тепер ще й до такого... Ви так добре вчились... (До розмови вплелася гра на сопільці).

Миро. Та й на що йому ще в отакого (показує рукою повище своєї голови), з бородою... Людям, нам і собі самому на лихо...

Тато. Він це... (Ніхто нічого. Слухають. Мовчать). Ховатимем його?...

Миро. Зробимо все, як слід... Тітці зателеграфуємо (Тато вийшов якось так, що наче й не було його тут), що нема в нас його за що — з півчими, з виносом... (Дивиться). Де вони ділись?... Багато свічок, ладану, на на сорок день дзвони наймимо... Болить мені душа, Іро... Малесенька комашеча і та хоче жити. А він все ж таки людина. Кревний — нам, Татові... Метелика піймав був раз — поговорив, щось з ним і пустив...

Іра. Соломинкою більш я його не вдарю... (Миро незграбно тре собі груди і глухо — не то реве, не то стогне, не то плаче — не можна розібрати. Тато і Тось — входять).

Тато. Ми з Тосем трохи на міст хочемо... А бриль у нього... З діркою ось... Волосся так і стерчить йому з неї. Скрізь нема його, а з дірки отак, пучкою, мертвим кущиком якимсь.

Іра. Давайте я зашию.

Тато. Гарненько так...

Іра. Я вмію. (Зашиває).

Миро. Сонечко на дворі?...

Тось. Гріє... В садку ні...

Миро. А де?

Тось. Під хатою. Тепер ми підемо ще на міст...

Миро. З Татом?

Тато. Зі мною.

Тось. Водичка там буркотить. Я заграю їй... (Хотів заграти).

Миро. Там нехай... (Гладить Тося по голові).

Тось. Вона мої вигравання понесе туди де людьми орють лихо...

Миро. Так уже добре буде. (Взяв в Іри бриля). Я ось ще тиролем...

Іра. (Дає Тосеві хустку). Візьми до кешені. (Тось взяв. Втерає губи нею. Сховав).

Миро. О, тиролем... (Цілується з Тосем). З нею... (Іра і Тось цілуються). Мир тепер у нас уже буде. (Тосеві). З Татом...

Тато. (Чудно якось). Ми дорогою десь...

Миро. Отак... (Надів на Тося бриля. Тато веде його за руку. Всі разом, не йдуть, а якось плентаються до дверей. Губляться: Миро застряв у перших дверях, Іра десь далі в сінешніх. Хвиля).

Іра. (Входить). Не стій... В сінешніх дверях ми так були застряли, що не знали куди нам...

Миро. Дивився хтось з людей на вас?

Іра. Дивились... Діянка десь скавучить...

Миро. Старий то мабуть з нею... (Опинились біля вікна).

Іра. Говорять з кимсь...

Миро. Не дивімось... (Іде од вікна геть. Тягне й Іру за собою. Пустив її. Блукають). Не мовчи... Говори, щось таке щоб не думати нічого... Сміятись і лупати очима, щоб тільки...

Іра. Я заграю...

Миро. На... (Тиче до рук їй ґітару. Вона взяла. Бринькає. Лазить пальцями по струнах. Миро ходить). Казав мені один, що десь не десь, у якомусь, то царстві, а може й у нашім государстві... (Сів насупроти Іри. Вона тихо грає, а він ще тихше підспівує).

„Ой, там за горами, де сонця немає,
Ой, там моя мила з другими гуляє,
Був би не женився, коли б теє знав...
Тра-ра-ра, тра-ра-ра, тра-ра-рі-ра-а...

Є в тебе одна весела... (Іра в той же тихий пригнічений тон — грає веселої. Миро ляскає потерплими пальцями. По

хвилі встромляє їх до струн і перебараньчає Ірі грати. Замовкли. Повстромлялись головами одне в одного. Сидять, потворою якоюсь. Заворушились. Миро встав. Іде по кімнаті. Заглядає в вікно, Іра лазить пальцями по струнах, Вони белькочуть. Миро)· Є вони ще... (Повернувся до Іри.). Ходім заберемо їх до дому... (Іра встала. Дивиться. Миро затарабанив у вікно. Іде).

Мама. (Входить). Маємо — мясо, борошно...

Іра. Ваша любима: (Грає, нерівно, порвано).

„Ой, наступає, та чорная хмара, став дощ накрапать“...

(Миро опинивсь у вікні).

Мама. (Кинула витягати з корзини борошно, мясо). Хто в нас був тут? Ви як не свої... З кутків, зпід столу віє... Де Тато?

Іра. Пішли гуляти з Тосем... (Грає веселої).

Тра-ра-рі-ра-рі-ра-ра-ра-а...

(До веселої гри її вплівся сумний вальс).

Миро. (Нараз, важко повернувся з вікна на кімнату. Дивиться. Питає). Хто ж вам повірив? І на скільки?

Мама. Ти з чимсь ховаєшся... Не хочеш наче вікна...

Миро. Чому?... Нате... (Рушив іти од вікна).

Тось. (На порозі. Злякано, тихо). Тато з мосту в воду впали...

Мама. Та де?... (Іде до Тося).

Тось. Мене тягли з собою... Тепер люди там... (Мама і Тось вийшли. Іра йде до Миро. Він до дверей десь. У дверях — Мума).

IV.

Миро, Мама і Іра.

Миро. (Обережно причіняє бокові двері. Мамі, тихо, пошарпано).

...Не треба нам було по стільки клясів у голови. Пропали, щоб ми були отак, як і ви од людського ока. Не бачили, щоб нас люди що ми теж люди... Не бачили, щоб і ми людей, самих себе... Отакими покручами — що від одних одірвались, других не догнали... Добре було-б... Не дійшли-б ми до такого... Бачив я одної весни, на вигоні край села, навкруги викопаного в землі столика — сиділи парубки з дівчатами, пообнімані, співали, байдужі, спокійні, щасливі... В голову їм не приходило про ці шляхи, по яких ви нас потягли, про „вищі“ на них драбини, що все сторч, сторч, сторч!..

Мама. Не кричи.

Миро. (Тихо бубонить.) Морем хвилястим зеленіли степи. Як з відра лилася з сонця на землю його золота злива. По-над небосхилом гнав і гнав святий Петро свої „вівці“. В зливі, в зеленім морі степів, у хвилях „отари“ святого — купалось птаство... Таке ж байдуже, спокійне і щасливе, як і ті, що навкруги столика сиділи. Аж прискали радощами в небо кучеряві верби, розквітлі садки... Ось така малесенька муха... Всі і все — гарювали з щастям, життям... Чорт мене...

Мама. Не черкай...

Миро. Він мене наче був кинув... до тих, за земляним столиком. Впасти мені між них хотілось. На віки остатись з ними. Забути, щоб і не знати, як не знають і вони всіх цих падлюк — учених, казьонних, лягавих, справжніх... Нісся і землі під собою я не чув, а добіг... Чужими вони мені такими здалися, що я тільки спитав у них, як близче на город пройти. „На оту вічну смугу диму йдіть“ — сказали мені чужі. І я побіг, манівцями... (Хо-

дить). Жити правдиво і чесно — ми хотіли і хочемо, а от... (Мовчанка.) Тата на Тося ми не намовляли... Ми тільки иншого нічого не знайшли — до врятування нашої і вашої чести, життя... (Мовчить. Никає. Опинивсь у кутку.) А тепер... Легше нам буде, коли од нас почнуть утікати... (З перекривленими від усміху устами.) Байдуже нам тоді буде і до ваших гарячих, і до Татової клепачки, смоли, і до всіх „людей справді“, „людей просто“, „людей зверху“... До їхніх добрих звичаїв, гадок... Без чести, сорому, совісти і всього такого — за те з повним животом, у цілих черевиках, без дірок тут, на ліктях...

Мама. Я од вас таких з мосту вниз...

Іра. Ще-ж і Тата нам рятувати треба...

Мама. Мені легше тебе вбити...

Миро. (Різко). За що? (Мовчить. Холодно). Не так, Неню... (Никає. Став). Не себе нам, а всіх отих, що розділили світ на людей і недолюдків — убивати треба. З найчеснішою серед усіх чесних іти...

Мама. З ким?

Миро. З Мумою.

Мама. Ти...

Миро. Ми (показує на Іру і на себе)... Ви лишайтесь. Починайте з своїми гарячими. Тось нехай іде по дворах... Може він ще й не дурень. Може як би не оці наші злидні, то з нього були-б уже люди, віщий ґеній... Всі росходьмось. Хто куди. Тата ми скупаємо в найкращих ліках і вони...

Мама. Не виживу я через таке. Умре й Тато. Нате ось краще мої кощаві руки... На дні і ночі встромлю я їх до роботи — і ми врятуємось. Коли навіть не приняли-б вас і до служби — і то нічого. Мені два три тижні не розігнути за роботою спини і вже... Буде в нас чим — і росплатитись з усіма, і Тата врятувати і навіть виїхати відціля десь до иншого міста. А там знайдемо вам нову службу. Нікого ми, ніхто нас не знатиме... Послухайте, в останнє може. Ті два три тижні ви пересидете собі в хаті... А роботи я не боюсь. Піду зараз наберу гору білизни до прання — і як стану... Не розігнуся. Гарячих пектиму так, щоб з ними на одну тільки коротку годину на базар...

Миро. Хазяїни життя скрізь на нас позасідали і де-б ми не переїхали — однаково всюди нам буде, не покращає.

Іра. А ми вже заробили на те, щоб хоч раз нам сходити, зїсти...

Мама. То тікаймо на село, до своїх.

Миро. Був же я вже там... Для нас зараз своїх нігде нема... (Тато — з бокових до середніх дверей іде).

Мама. Тату...

Миро. Куди ви?

Іра. Прибрались так...

Мама. Тобі підводитись з ліжка...

Тато. (Рівно). Коли-ж треба.

Мама. Куди?

Тато. (Дітям). На службу вам уже...

Миро. Не приймуть нас...

Тато. Ні... Я ось як схожу до нього... Зараз він був у мене біля ліжка...

Миро. Привидилось...

Тато. Може... Але не піти до нього... Не думати, що ви не на службі — не можу я. Хочу, намагаюсь, а воно само... Одна думка за другою, одна другій навперейми... Ворушаться. Запалили в голові мозок. Капають ним на серце...

Миро. У вас гарячка.

Тато. Думки... Шепочуть в уха — „На дворі холодно, а їм нема в що вдягнутись. Голодні, босі, без служби. Хотять жити, а нема з ким, де, чим... Забудуть Бога"... Бриля мені...

Мама. Ти до воріт не дійдеш...

Миро. В ліжко ходімте.

Тато. Без краплі надії на краще для вас?

Миро. Ми самі до нього підемо, з Ірою...

Тато. Ви?.. То вдягайтесь...

Миро. Сядьте.

Тато. (Сів). Захоче він щоб ви йому поклонились до ніг — вклонітесь, голови од цього вам не поодпадають.

Миро. Але то буде вседно, що лобами в стіну...

Тато. Чому? Ви скажете йому, що я мабуть умру від усього. А він же, що-неділі в церкві буває, отакі ставить свічки святим. Такий же смертний, як і ми... І певно, як почує про смерть, то простить нам усе...

Миро. Але ж сама служба нас не врятує? Та й нащо рятуватись нам знов тільки для того, що ми вже скуштували, після чого нам так вадить... Пошука-

ємо нехай ми своєї долі ще по за власним соромом і честю. Нехай іде вона до Ребо... Як наче б на працю до Палати. Повірьмо, що воно справді так і є. З тою лише ріжницею, що в Палаті їй давали тільки на те, щоб з голоду не здохла, а тут вона отак, повну пригорщу дістане золотих... Одягнемось, шлунки понапихаємо, вас од смерти...

Тато. В тебе такі червоні очі...

Миро. Не спав я ще.... Думав усе, рішав...

Тато. То ляж іди, засни. А я сходю. (Встав.)

Мама. Ти порогу не переступиш.

Тато. Го-го!.. Давайте бриля, ціпок... Щось води хлиснути... (Облизує палючі уста.) Він, Мамо, ще не спав.. Ну й наговорив... (Миро дає Татові води.)

Іра. Ми, Тату, не хочемо, щоб ви сиротами нас покинули.

Тато. (Цілує Іру в голову.) Гуртом ходімте до нього...

Мекит. (У дверях.) Зараз мені сказали, що ви більш не служите.

Тато. То вам збрехали.

Мекит. Н-е служите. А чим же ви мені платитемете з-а другий місяць. За цей н-ажили...

Мама. Ми заплатимо.

Мекит. Нема в мене вже душі на вас дожидати. Н-е сплю ночами. Бо чим я певен, що й ви не втечете од мене через вікно. Я не доїдаю, а ви тягтимете... Г-еть! Н-а вітер!

Тато. Ми служимо. Дивіться, ми зараз ідемо до Палати... Миро, Іро, де ваші на голови?.. Мій де бриль?..

Миро. Хворий у нас...

Мекит. Я не лікарь. Г-еть! (Тягне до порогу стола.) Ще ніч висторожити вас я вже н-е вдужаю...

Мама. Собаки хворої з нагрітого місця не виганяють...

Мекит. Для собак нема лікарень, а для вас є он їх...

Мама. У наших лікарнях набито зараз, не приймають. А в тих... дорого там.

Тато. Не робіть нам сорому... (Взявся за стіл.)

Мекит. (Кричить.) Н-ема душі! Н-а вітер!... (Тягне стола. Йому не дають.)

Тато. Пустіть пройти нас. (Тягне з собою дітей за руки. Мекитові.) Ми завжди наперед жили... Дадуть і

тепер. І ми вам і за те, що нажили і ще й за те, що житимем... (Тиснеться з дітьми до дверей.)

Мама. Тату... (Дітям) Ідіть самі... (Татові.) Тобі кровю заливає очі...

Миро. Ми підемо...

Тато. Ходімте.

Миро. Пустіть пошукати хоч те, що на голови маємо.

Тато. Росплатитись з чоловіком і справді ж уже треба.

Мекит. Я с-ирота. А всі такі стерви...

Миро. Ви впадете з ніг.

Тато. Я ні... Ви тільки йдіть... Ого, як я зразу видужаю.

Миро. Ми росплатимось.

Мекит. Коли?

Миро. (Хреститься.) Череаз годину, через дві... (Ірі.) Одягаймось. (Одягаються.)

Тато. Стола тягнім на місце. (Тато, Мама і Мекит несуть стола на серед кімнати.) От... Гаразд зараз у нас буде... Не служимо? Чого б же то?

Мекит. Мені ск-азали.

Мама. Сядь.

Тато. (Сів.) Служили ми, хочемо служити і служитимем.

Іра. Вранці мороз аж білів, а ми в нагольному... А теплі пальта наші так у вас лежать.

Мекит. Ви мені за них винні. Чужого мені н-е треба. Аж хай і мого ніхто не має. Життя перетупати — це не в „кісної баби“ погратись. (Миро і Іра йдуть.)

Тато. От... (Підійшов до дітей.) Все йому скажіть. (Мекит уважно оглядає канапу.) А він не без Бога в серці. Гаразд хай буде... (Цілує дітей в голови і хрестить їх.) Ідіть з Богом. До тітки гуртом ще поїдемо... Я знов за клепачку... Ого, як ми ще заживемо.

Мекит. (До Миро.) Діянка сьогодня вже опороситься. Вчора я її трохи помняшкурив...

Миро. (В сінях.) Не виходьте. (Причиняє двері. Тато застряв у них. Піймав Миро за руку, мовчки, горячково стискує йому її. Пустив. Миро не стало. Тато хворо махнув дітям рокою.)

Мама. Вертаймось. Холод іде до хати. (Тато пішов по кімнаті. Мама зачинила двері.)

Мекит. (Сів на канапі) Х-одить до вас по своє добре — в мене ніг уже н-е вистає.

Тато. Посидьте. Ми чогось на стіл пошукаємо.

Мекит. Я їстиму. Купити щось д-обренького тепер же не докупишся.

Тато. Шукаймо... (Іде до шахви.)

Мама. Нема в нас зараз чого миші згризти.

Тато. Нема? (Ходить.) То ми завтра вас... Дадуть нам ось наперед щось... Я клепати почну... Голосна вона в мене... Двадцять років має. Пошукай мені її.

Мама. До чого?

Тато. По сімнадцять пятдесят у місяць мені дають.

Мекит. (Бубонить сам до себе, разом з Татом і з Мамою, діставши з бриля голку з ниткою і пришиваючи на полі латку, що одриватись ще тільки надумала.) Н-е було б цибулі на світі до святого хліба, то вже витягтись з голоду довелось би. Всі так і р-оззявились на тебе. Не наросте на тобі третя шкура, а вони вже четверту д-еруть...

Мама. Ти гориш увесь, хворий...

Тато. Був таким, трошки, а тепер уже й ні... Чого? Нащо хворіти? Діти пішли на службу. Я піду. Ти візьмешся за роботу. Нічого мені вже... Не ворушаться в голові волохаті. Не горить у жилах, тут... Ще трішечки і я зовсім здоровий. Хоч і на танці... Як он тоді, в Шамраївни на весіллі... Земля під нами стогнала... Ти дівчиною, я парубком був...

Мама. Щоб швидче пройшло тобі і оте „ще трішечки“, то ходім ляжеш...

Тато. (Цілує Маму в голову.) Мені вже й трішечки нема, не болить. І не до ліжка... Нащо? Ходить мені хочеться, робити щось... (Немов лунатик рушив іти, ходить. Шукає щось робити. Зачинив у шахві двері. Підтяг тягарці в годиннику.) Між люди, в степи хочеться... Дивитись, як сонечко сяє... (Заглянув у вікно.) „Послухати, як море заграє, байрак гомонить... Як пташка щебече, або чорнобрива в гаю“... Як ти мені колись... „О, Боже мій милий, як хочеться жить“... (Безцільно махає рукою.) Пошукай...

Мама. Не добре тобі., Таточку... (Шукає під шахвою. Мекит так устромився в роботу біля латки, що його наче нема. Шиє).

Тато. В кімнаті... (Хоче робити лад у ній і не знає з чого почати). Лихо, як пройшло по ній, то так і осталось... Хтось, як загляне...

Мама. (З клепачкою). Хто?

Тато. Люди може.

Мама. (Трівожно). Чого? Які? Не хочу я їх... Нащо їм до нас? По кого? Хто в нас умре?...

Тато. Ніхто, Мамусю... Нащо вмірати?... Ге-ге! Ми ще послухаєм, як море заграє... (Взяв у Мами клепачку). Бач яка... (Клепає). Добре мені було з нею... Тепер от знов... Усі спатимуть собі, а я ні, говоритиму — вдень, уночі, з сонечком, з зорями — про кращу долю людства, про щастя Іри, Миро, Тося... (Побожно). Ночами, Мамо, ближче до Бога. Не раз я просто чув Його кроки... Його самого відчував біля себе, отак близенько, як тебе зараз. Просив Його, молився Йому, довго, кріваво... І Він був учув мене, сказав мені — „не оставте Мене і Я не оставлю вас". Бог, Мамо, вчув, говорив зі мною... (Безцільно клепає клепачкою).

Мама. Може ти й справді не хворий, але лягти...

Тато. Мені зовсім гаразд. А в ліжку, як у труні... (Гарячково). Не хочу!... (Тихо). „Послухати, як пташка щебече, байрак гомонить" ...

Мама. Тобі твоїми перестають бути очі...

Тато. (Гладить її обома руками по голові). Ти звикла за мною, як за дитиною... А ось ми сядьмо. (Сіли). Діду... (Мовчать). Не чує. Нема його наче. Діти, Мамо, в тому невинні, що я був одважився на таке... Само воно якось так збіглось. Та Бог нас не оставив — прийшов нам на поміч і врятував... (Хреститься). І я ось є. Дивлюся. Радію. Підем і послухаєм ще, про що гомонять уночі могили з вітром. Одвідаємо нашу ту кладку через річку, на якій ми вперше зустрілись були з тобою. Наче так недавно, а вже ось і діти в нас такі, якими були ми тоді. Не жили ми ще ніби. А жили! Раді сухареві з водою були. Тепер би ще от тільки видужати, не остатись без служби... Іру ми — за охвицера, Миро з його кирпатинькою... Геей і гарно ж буде!... (Тось у дверях). Тосю!... (Іде до нього. Обнімає, цілує його). Де був ти? (Веде його до столу).

Мама. Душею світиш. (Застібає йому розхрістану сорочку).

Тось. Я виводив людям, що нас викидають з кутка на вулицю і про те, що ви впали з високого мосту... (Дістав з кешені жменю копійок). І вони мені скільки ось...

Тато. Го-го!... Раз, два, три... Мамі їх... (Оддають Мамі копійки. Вона бере і з жмені висипає їх на стіл).

Тось. Я ще піду і отакої їм... (Грає — томне, скорбне щось).

Тато. (За засопілкою, їй у тон). Рай, Мамо, в нашім кутку від нині настане. (Мекит перестав шити. Слухає. Тато гладить Маму по голові) Бог нас не оставить. І люди ні... (Щось говорить він ще, але розібрати вже не можна. Замовк. Слухають).

Мекит. (Підійшов до Тося Слухає. Легенько торкнув його. Тось перестав грати. Оглянувся. Дивиться. Мекит у тон тиші). М-атимеш от мене копійку, за цуценят, як тільки мені внесуть. (Гладить Тося по голові) Вмів і я колись... Коров на луки, як поженеш бувало... Малим тоді я ще був, а вмів уже і с-умних і веселих. Зворушив ти мене. Нагадав мені мене ось такого (показує на аршин од землі) Коли ще т-ак просторо було на світі, нічим н-е журилось. А тепер такий уже скрут... Люди були ще тоді. Не так як тепер — одні тільки стерви кругом, пригорнутись нема до кого. Якимсь наче на серце літеплом хлюпнув ти мені. Щось і раніш у твоїй грі мені вчувалось, та ніколи було вслухатись усе. (Незграбно цілує Тося в голову. Тось простягає Мекитові сопілку). Н-евтну... Засох... О, — пальці, в граблях з-убки наче поробились... Бо в кожного все тільки видерти тепер треба. Вдержати щоб у тебе н-е видерли. Булоб у мене так як нема, то може я не забувби і з-аграти. Нема... Один я. А років з переду мо більше ще як ст-о. Чому їх нема так д-овго?

Тато. Вони прийдуть. Ми розплатимося. (Мекит [illegible] Сів. Тось [illegible] Татові [illegible]) А ти не дивись так на мене. Мені зараз — гарно, легко...

Мама. З гарячки тобі все це...

Тато. (Іде). А я ось, як зовсім здоровий. Силу маю... (Слабо бере Маму за руки, потрясає ними). Еге!... Вмирати нам ще рано... ([illegible] Сів. Мама гладить його по голові). Нема хиба для чого жити? Чи ні з ким? Є!... Байрак, море, степи, сонечко... ([illegible]) Бог — Єдиний, Могутній, Милосердний, люди — хороші, добрі... (Мума — у дверях).

Мама. Чого вам?

Мума. ([illegible])

Тось. А цуценя ваше?...

Мума. Нема.

Тато. Здохло?

Мума. [illegible] Всіх у вас нема дома?

Тато. На службу пішли. (Мума встала).

Мама. Хочете йти її шукати?

Мума. Кого? Де? З чого? За що? Чому?... Теплим словом нема до кого обізватись... Отак, упоперек, уздовш, з краю в край — Пфі-пфа! Перші півні ще не заспівають...

Мама. Я гріха не побоюся!...

Тато. Мамо...

Мама. (Зробила крок до Муми). Убю! (Тато безсило вчепивсь за Маму).

Мума. Руки короткі...

Тато. (Мамі). Не треба так. Миром, по божому...

Мума. Я скрізь уже є. І отак (склала навхрест руки). червоним перелечу... Я з рота була вигодувала його... (Крізь сухі сльози). Га-га! Го-го-го-о!... (Погрожує кулаком).

Тато. (Обережно бере Муму за руку). Бог так, певно...

Мума. Боги! — що справжнім Богом тільки прикрились, вони це таке над нами...

Мама. В рові ще...

Мума. Аби мені знов його вбили? Зараз є якесь в рові, здихає... і нехай... З свійськими богами хай тепер уже перш я впораюсь, на голову, до ноги... Паліїв от тільки — ще мені їх, ще, ще! Пішла на службу, кажете... (Повернулась, щоб іти).

Мама. (Швидко взяла Муму за руки). Дитина вона в нас ще... У вічі смерти дивиться її Тато...

Мума. Нелюдські для людей порядки свійських богів його це до такого... На божий світ з ним треба. В усіх на очах нехай буде. Дошкулити, щоб усім пониженим, одуреним, а найбільш отим шмаленим крисам у родинних гніздах, що забули про імя жінки, про її волю і погодились тільки дітей лупити... Перші не встигли, щоб заспівати! Га-га! (Вийшла. В сінях, на дворі, луною) — „Га-га! Го-го-о"!...

Тато. (Мов у сні). Ей!... Ти-и!...

Мама. (Взяла Тата за руку). Я до його жінки піду, до нього самого... Виплачу її в них. Застережу їх перед нашою загибеллю і страмом людським... (Тось тихо пішов за Мумою).

Тато. Але ж, Мамо, — вона ж уже на службі... Ми візьмемось за роботу...

Мекит. Н-етак давно молодці завязували (показує вслід Муми) сорочку їй на голові... (Миро і Іра — заходять). Я ч-екав на вас. (Миро дав Мекитові папірець). Це не гроші...

Миро. То чорне по білому.

Тато. Що?

Миро. (Взяв од Мекита папірець, показує Татові). „Вовчі білєти“ нам дали.

Іра. (Читає в свойому папері)... „Служила, а тепер ні. І більш не слтжитиме вона в нас“...

Мекит. В-овчі?! Не служите? (Бере на обермок канапу). За нажите це я...

Миро. Тягніть.

Мекит. А з вечером всуну сюди инших і жити... (У дверях). З-астраяв... (Іра допомагає йому вийти).

Миро. Ви все тут?

Тато. (Сів). Бо мені вже нічого. Але чому ж „вовчі“? Ви ж так служили... Не повиростали в таких, як треба за тою працею.

Миро. Так уже воно є — що богам боже, а нам наше.

Тато. З такими „вовчками“ вас же скрізь...

Мама. Ми до иншого міста...

Тато. І там не приймуть.

Мама. На село, до дому, до своїх...

Тато. (Показує на дітей). До них там чужитиме кождий кущик. Не витримають. Загублять віру — в людей, у Бога... Думав я про це. А з ним самим говорили ви?

Миро. Він сам давав нам „вовчки“... Шпурнув у нас трьома словами чорної зневаги... Сів на авто і погнав на чиюсь панахиду. Стоїть тепер він десь там перед Всезнаючим і бреше Йому... (Криво посміхається). Той, Всемогутній...

Тато. Він усіх карає... В нього всі рівні і ніхто Його не одурить...

Миро. Його нема. (Мовчать. Дивляться). Ним тільки одурили нас, ці, свійські...

Тато. (Рівно). Є. (Мовчать).

Іра. Чому ж Він і досі не дав нам ще й нитки з своїх щедрот?

Мама. А сонце, хліб, воду, хто це нам дає?

Тато. Бог, діти... До порогу нам без Нього не можна ступити... Покарає. Погасить сонце. Потрясе громами. Розвалить землю. На тому світі жадного притулку не дасть... „Не оставте Мене і не оставлю Я вас“ — сам.

я це чув, од Нього... А Мекит? — Сказав он був одно тільки слово проти Нього і Він Милосердний скрутив язика йому... Ідіть і робіть, що хочете, але не без Нього тільки...

Миро. Зараз ми говорили з Мумою..,

Іра. Отак (показує пригорщу) сьогодня в нас буде грошей... (Мама кинулась заціпити Ірі, затулила руками їй рота). А-а...

Миро. (Одтягає Маму од Іри). Поки в нас були сили і хоч якийсь шлях — ми йшли, гнулись...

Мама. Є в нас ще й зараз...

Миро. Де? Що? Як? Знов на хліб і на воду?

Іра. До играшок в дріжака з холодом?

Миро. До труни рідного Тата покласти? Кланятись земним? Здіймати руки до Небесного? (Тато вється між усіма, хоче сказати слово і не може).

Мама. (Татові). Я до його жінки, до нього самого... (Пішла. Зникла).

Тато. Мамо...

Миро. Нема їх уже...

Тато. Їй там такого наговорять...

Миро. З того гірше не стане.

Тато. Ви... діти... Ми з Мамою так не хотіли...

Миро. І ми, Тату, иншого бажали. А збіглось воно ось так, що більш нема куди. Жити треба, хочеться — мені, вам, їй, Мамі, Тосеві, всім... А з чого, чим і для кого — нема. То хай же хоч сходимо, зїмо... і вас урятуємо... Допоможемо Мумі... У вічі сучасним порядкам і всім тим, що підтримують їх плюнемо... Покращає нам. Не нам і соромно за нас буде. Загал нехай за нас лупає очима перед людьми. Коли вони ще тільки є на світі.

Тато. (Мовчить. Тре руками лоба.) Вказували мені одну „таку“ на вутредні раз... Всеньку ніч заробляла на кусок хліба для себе і хворої матері, а всю вутредню божу на колінах простояла...

Іра. І я, Тату, молитимусь...

Тато. І ти... (Взяв Миро за руку).

Миро. І я...

Тато. (Безсило обнімає, цілує дітей)... „І Я не оставлю вас... Прийдіть до Мене всі обременені і Я успокою вас“... (Ідуть всі троє. Тато сів).

Миро. Вам холонуть руки...

Тато. Десь поодпадали неначе ноги мені. Прожив от ніби й не багато, а натупався, натупався... Болять і вам вони... Я знаю... (Тягне дітей сісти. Вони сіли). Більше ви своїми ноженятами натупались уже ніж прожили... Втечемо ми з Мамою відціля... Писатимете?

Миро. Писатимем.

Тато. Бачити ми вас „такими" не зможемо, а читати од вас... (Байдуже): „О, Боже мій малий, як весело жить"... Діти... Не добре мені, мабуть... (Миро і Іра ведуть його. Стали. Тато вже зовсім, як мрець). Мума — не вона це мабуть є, кара Божа певно це — на нас і на всіх... За наші гріхи перед Ним. Не забувайте. Молітесь Йому святому... Бо — погасить і сонце, не дасть і притулку в себе, поодкручує язики...

Іра. Ми молитимемось...

Тато. Мамо, Тосю... (Шукає очима). Любіть, поцілуйте їх... (Гра на сопільці, неначе з Татової мови зродилась — тиха, скорбна, далека. Всі слухають. Тиша. Тато, ледви чутно): „О, Боже мій милий"... (Цілує дітей. Хрестить їх. Піднімає вгору пальці, рівно). Є Він і там... (Рука впала йому вниз. Ідуть. Вийшли. Довша хвиля. Сопілка стихає, стихла, нема. Мума — у дверях. Дивиться. Миро і Іра — в бокових дверях).

Іра. Умруть вони...

Миро. Скоріш їх із цеї ями треба...

Іра. (Нараз убачила Муму і закричали не своїм голосом). А-а! (Вчепилась за Миро).

Миро. Мума то... (Мума підходить до Іри).

Іра. Здалось мені, що то в дверях я вже такою...

Мума. Є він уже... А яке ліжко там... з одних живих квіток, в казці неначе...

Іра. А в мене з черевиків пальці лізуть. Вдягтись нема в що. Капелюх немов роздавлена перепічка...

Мума. Завтра шовками зашумиш. Коли є чиста сорочка — візьми з собою... (Іра шукає в комоді).

Миро. Я з нею сам хотів би до нього... Але в нас Татові... Умруть, певно. І нема на кого покинути їх у цій ямі. Поговоріть ви там з ним... (Іра вже з сорочкою — біля Муми і Миро).

Мума. Гаразд.

Миро. Побільш нехай дає. Вона в нас ні з ким ще... Молода, красива... Брови, лиця... Бліді трохи з не доїдання...

Мума. Заплатити в нього є чим, хоч би він і зїв її.

Миро. (Іри). Скажеш йому, що в нас Тато вмірає. Воскрешаючого повітря, цілющих ліків потрібує; що викидають нас з кутка. З служби вигнали... Нема в що вдягтися. Покласти на зуби...

Мума. Одягайся...

Іра. Я вся оце.

Миро. Капелюха... (Натягає його їй на голову. Ідуть. Іра в середині).

Іра. (У дверях). Ви десь обіч од мене...

Миро. Чому? Хай дивляться. Скоріш може повилазить їм. (Вийшли. Нікого. Хвиля. Миро никає. Взяв з столу Татову клепачку. Раз, двічі вдарив нею в тон тиші. Поклав на шахву її. Іде. Взяв до рук ґітару. Сів. Бринькає. Грає в тон тиші — скорбно-веселеньке щось).

Мекит. (Входить. Став він якийсь менший і більш на людину похожий). На. (Дає Миро тепле пальто Татове). Може його накрити треба? Мого ви не захочете. Користи, що н-акинете. Лаятись не станемо... Колись життя т-ак мене приструнчило було, що я н-арікнув щось був на Бога... і Він за це язика мені набік. Зрозумів я відтоді що не Бог винен у тому, що нам тяжко, а ми самі... Він дав нас на світ Божий, а дбати, щоб щось було в нас — ми самі повинні... Н-е обдирити, звісно, один одного...

Миро. Вас неначе хтось одігрів? Діянка може?...

Мекит. Опоросилась. Є. Дванадцятеро. Я їй допоміг трохи і т-епер уже є. (З острахом, таємничо). Ск-ажи мені, як довго вона б-уде тут, у моїм дворі?

Миро. Хто?

Мекит. (Коротко показує на двері кімнати де Тато є). Одні кажуть, що вона три дні...

Миро. Хто вона?

Мекит. Смерть. (Дивляться один на одного. Миро пішов до Тата. Мекит мент стоїть. Іде до татових дверей. Не дійшов до них. Зупинився. Хвиля. Тиша. Миро — блідий, як крейда, менший на зріст. Іде. Сів). У вікно я бачив, як він кінчався. Кивнув мені був, щось головою... Ц-арство Небесне тобі, серце... Упокой Господи раба свого... (До Миро). Три дні кажуть, ходитиме вона в дворі в м-ене. (Швиденько). А коли я на неї цілу пригорщу ладану викурю? (Мовчить. Дивиться на Миро, зробив крок до нього). Три лямпадки в себе я засвітив уже, всю ніч горітимуть? (Мовчить). Завтра всім святим по свічці понесу? (Мовчить. Вивязує з хустки срібняка, кладе його перед Миро на столі).

Двадцять копійок, на похорон. (Завязує хустку). З миру по трісочці — мертвому вічна х-ата. Н-е сиди, сину. Жінок, треба кликнути, щоб обмили його. Свічку засвітити. Маєте?

Миро. В Мами треба спитати, а їх нема десь.

Мекит. Я свою принесу. (Іде. Вертається. Біля Миро). Ц-уценя в другу середу можна буде забрати.

Миро. (Легонько тре собі лоба). Добре...

Мекит. З вухами хочеш, чи поодрубувати?

Миро. З вухами.

Мекит. З них дуже добре в-арене виходить. Т-а гаразд... З вухами. (Іде). З-араз принесу свічку. (Вийшов. Миро мент сидить. Устав. Іде десь. Вийшов до Тата. Хвиля. Миро і Тось).

Тось. Старий дав мені копійку. На столі он ще є, люди мені наздавали. Не виженуть тепер нас на холод... У нас Тато хворий, тепло йому треба...

Миро. (Гладить Тося по голові.) Татові, Тосю, зараз уже гарно і нічого більш йому не треба. Буде з нього. (Розгортає на столі копійки.) Чотирі дошки, винос... не хватить. (Немов з легонького просонку.) А таак!.. (Тось грає, в тон і такт мови Миро, з його душі затремтілої неначе залунало грання Тосеве). Іра ж має ще принести... А їй не так, як тобі... їй посовісти заплатять. Вона понесла продати свої найдорогші скарби... (Одразу, неначе вражений у рани на душі.) — І-і-і-р-о-о!!! (Замовк, закляк, глухо). Мрець у нас уже... А нам не дадуть угору глянути. Камінням зашпурляють... (Шукає. Знайшов і незграбно натягає на голову картуза). Повидирай йому там очі!... (Вибіг. Бубонить з кимсь у сінях. Бубоніння виходить з Тосевої гри, вона з бубоніння. У дверях — Миро і Іра. Вона трошки пяненька. Легонько розкуйовджена. Лице їй зовсім дитягче стало. Одежа поростібана — до сорочки, до грудей).

Іра. Пили ми з ним щось таке міцне, що я вже от... Хе-ха... (Отерпло якось). На... (Розтепірює жменю і сипле до жмені Миро золоті). Біжи по коні для Тата, до лікарні щоб їх... (Тихо застогнала). А-а-а... Тіло мені все болить... І тут, в душі... (Затуляє всею рукою очі). Глянути з сорому на тебе не можу... Біжи, по коні... (Іде до татових дверей. Хода їй нерівна, хвора. Біля дверей, до стіни притулилась. Миро біля столу. Говорять обов разом).

Миро. (Рахує золоті. Тось усе тихо грає — в тон і такт розмови). Трьом попам. На багато свічок, на ладан. За

дванадцять корогов. Півчим. За „Господу Богу Твоєму“. Сорок день за дзвін. Людям обід... досить буде.

Іра. (Руки з очей не приймає). Татуню, заплющте ваші очі, не дивіться на мене погану. Болить мені... (З тихим страдним дитячим риданням). Т-а-а... ат-у-у... Т-а-а-а... (Пішла до Тата. Нема її, не чути).

Мама. (Застряла в дверях з великим вузлом). Поможіть... (Миро допомагає їй. Увійшла. Стомлено сіла на вузлі). Насилу дотискала. Руки потерпли, ніг не чую. Білизна це. Жінки Ребо. На цілі ночі стану до неї. Росплатимось...

Миро. А втікатимете до своїх, то й ми з вами відціля...

Мама. (Взяла Миро за руку, з легеньким промінем радости на устах). Краще там. Більше людей і ближче до Бога... Ребо самого я не бачила. Її застерегла. І вона подалась його шукати зараз...

Мума. (У дверях. З червоною кумачевою стрічкою на грудях. Тихо співає, в тон Тосевої гри, сопілки):

„Тбі, Мамо, не журитися,
Тобі, Мамо, веселитися“...

Мама. (Хоче встать і не може. Ворушиться. Простягає руки. Миро допомагає їй. Устала, але якось не на ввесь зріст. Говорить, рівно, приголомшено). Де Іра?

Миро. У Тата.

Мама. Проведи мене до неї, сама я ніг не чую... (Миро веде її до Тата. Мума мугиче свою придану. В неї за спиною, в сінях — замаячив Мекит з незасвіченою свічкою в руках).